૩૪૫૮

ભાવનાબોધ.

(સામાન્ય તત્વ દર્શાવવા માટે)

લખનાર.

(तत्वोपदेशक.)

દોહરા.

જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય,
ઉત્તમ જહાં વિચાર;
એ ભાવે શુભ ભાવના,
તે ઉતરે ભવ પાર.

સર્વ હક્ક સ્વાધિન.

અમદાવાદ

મામાની હવેલીમાં યુનાઈટેડ પ્રિન્ટીંગ અને જનરલ
એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

મૂલ્ય ૪ આના.

3448

उपोद्घात.

ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્વળ આત્માઓનો સ્વતઃવેગ વૈરાગ્યમાં ઝંપલાવું એ છે. બાહ્યદૃષ્ટિથી જ્યાં સુધી ઉજ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે; ત્યાં સુધી તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે; એ નિઃસંશય છે.

૨. એક નાનાંમાં નાનાં જંતુથી કરીને એક મદોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવિઓ, અને દેવ દાનવિઓ એ સઘળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયા રહેછે; પરંતુ વિવેક બુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામેછે. તેઓ સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથાછે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરલાં માનવિઓ વિવેકના પ્રકાશવડે અદ્ભૂત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ તે સુખ નથી પણ દુઃખછે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહાતાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યોછે; તેમજ પરિણામે મહા તાપ, અનંત શોક, અને અનંત ભયછે; તે વસ્તુનું સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથીજ. આમ હોવાથી તેની

અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતા નથી. સંસારનાં પ્રત્યેક સુખવડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતાં,પણ સત્ય તત્વજ્ઞાનની પ્રાસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમાં પરમાનંદ માની સત્ય મનઃવીરતાથી અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે—

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपाला्द्भयं,
माने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे तरूण्याभयं;
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतांताद्भयं,
सर्वं वस्तु भयान्वितः भविनृणां वैराग्यमेवाभयं. १

ભાવાર્થઃ—ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુળને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમાં રાજાનો ભયછે; માનમાં દિનતાનો ભયછે; બળમાં શત્રુનો ભયછે; રૂપથી સ્રિને ભયછે; શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે; ગુણમાં ખળનો ભયછે; અને કાયાપર કાળનો ભયછે; એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્યજ અભય છે. ! ! !

મહા યોગી ભર્ત્તૃહરિનું આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્વળ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવુંછે. એમાં આખા તત્વજ્ઞાનનું દોહન કરવા ભર્ત્તૃહરિએ સકળ તત્વવેત્તાઓના સિદ્ધાંત રહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી સંસારશોકનું તાદશ્ય ચિત્ર આપ્યુંછે. એણે જેજે વસ્તુઓપર ભયની છાંયા પ્રદશ્ય કરી તે તે વસ્તુ સંસારમાં મુખ્ય સુખરૂપે મનાઈ છે. સંસારનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય જે ભોગ તે તો રોગનું ધામ ઠર્યું; મનુષ્ય ઉંચ કુળથી સુખ માને તેવું છે ત્યાં પડતીનો ભય દેખાંડ્યો; સંસારચક્રમાં વ્યવહારનો ઠાઠ ચલાવવાને દંડરૂપ લક્ષ્મી તે રાજા ઈત્યાદિકના ભયથી ભરેલી છે; કોઈપણ

કૃત્ય કરી યશ કીર્ત્તિથી માન પામવું કે માનવું એમ સંસારના પામર જીવોની અભિલાષા છે તો ત્યાં મહા દિનતા ને કંગાળ્યતનો ભય છે; બળ પરાક્રમથી પણ એવાજ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતા પામવી એમ ચાહવું રહ્યુંછે તો ત્યાં શત્રુનો ભય રહ્યોછે; રૂપ કાંતિ એ ભોગીને મોહિનીરૂપ છે તો ત્યાં તેને ધારણ કરનારી સ્ત્રિયો નિરંતર ભયવાળીજ છે: અનેક પ્રકારે ગુંથી કાઢેલી શાસ્ત્રજાળ તેમાં વિવાદનો ભય રહ્યો છે: કોઈપણ સાંસારિક સુખનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જે આનંદ લેખાય છે તે ખળ મનુષ્યની નિંદાને લીધે ભયાન્વિત છે; જેમાં અનંત પ્રિયતા રહીછે, એવી કાયા તે એક સમય કાળરૂપ સિંહનાં મુખમાં પડવાના ભયથી ભરીછે. આમ સંસારનાં મનોહર પણ ચપળ સાહિત્યો ભયથી ભર્યાછે. વિવેકથી વિચારતાં જ્યાં ભયછે ત્યાં કેવળ શોકજ છે, જ્યાં શોક હોય ત્યાં સુખનો અભાવ છે: અને જ્યાં સુખનો અભાવ રહ્યોછે, ત્યાં તેનો તિરસ્કાર કરવો યથોચિત છે.

યોગીંદ્ર ભર્ત્તૃહરિ એકજ એમ કહી ગયોછે તેમ નથી. કાળાનુસાર સૃષ્ટિના નિર્માણ સમયથી ભર્ત્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્ત્તૃહરિ સમાન, અને ભર્ત્તૃહરિથી કનિષ્ટ એવા અસંખ્ય તત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયાછે. એવો કોઈ કાળ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવળ તત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી. એ તત્વવેત્તાઓએ સંસારસુખની હરેક સામગ્રીને શોકરૂપ ગણાવી છે; એ એમનું અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે. વ્યાસ, વાલ્મિક, શંકર, ગૌતમ, પાતંજળી, કપિલ, અને યુવરાજ સુદ્ધોદને પોતાના પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને

સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યું છે, તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કંઈક આવી જાય છે.

"અહો લોકો! સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરૂષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!!"

એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોક મુક્ત કરવાનો હતો. એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થળે એજ છે કે સંસાર એકંત અને અનંત શોકરૂપ તેમજ દુઃખપ્રદ છે. અહો ભવ્ય લોકો! એમાં માધુરી મોહિની ન આણતાં એથી નિવૃત્ત થાઓ! નિવૃત્ત થાઓ!!

મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. એનાં સઘળાં પ્રવચનોમાં એણે એજ પ્રદર્શિત કર્યું છે; તેમ તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યું છે. કંચન—વર્ણિ કાયા, યશોમતિ જેવી રાણી, અઢળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી, અને મહાપ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમુહ છતાં તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાન દર્શનયોગપરાયણ થઈ એણે જે અદ્‌ભુતતા દર્શાવી છે તે અનુપમ છે. એનું એજ રહસ્ય પ્રકાશ કરતાં પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં, આઠમા અધ્યયનની પહેલી ગાથામાં કપિલ કેવળીની સમીપે તત્વાભિલાષીનાં મુખકમળથી મહાવીર કહેવરાવે છે કેઃ—

अधुवे असासयांमि ससारंमिदुरुखपउराए
किंनामंदुह्यंतकम्मयं जेणाहंदुग्गइं नगछेह्या १

અધ્રુવ અને અસાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે,

હું એવી શું કરણી કરૂં કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિપ્રતિ ન જઉં ? એ ગાથામાં એ ભાવથી પ્રશ્ન થતાં કપિલમુનિ પછી આગળ ઉપદેશ ચલાવે છે.

अधुवे असासयंमि—આ મહદ્ તત્વજ્ઞાન પ્રાસાદી ભૂત વચનો પ્રવૃત્તિમુક્ત યોગીશ્વરના સતત વૈરાગ્ય—વેગનાં છે. અતિ બુદ્ધિશાળી ને સંસાર પણ ઉત્તમ રૂપે માન્ય રાખેછે, છતાં તે બુદ્ધિશાળીઓ તેનો ત્યાગ કરેછે; એ તત્વજ્ઞાનનો સ્તુતિપાત્ર ચમત્કાર છે. એ અતિ મેધાવિઓ અંતે પુરૂષાર્થની સ્ફુરણા કરી મહા યોગ સાધી આત્માના તિમિરપટને ટાળેછે. સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં તત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમના નથી, પરંતુ એ સઘળા તત્વજ્ઞાનીઓ કંઈ તત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી; આજ કારણથી સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપેછે તે મહદ્ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે. મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તિર્થંકરો થયાછે તેમણે નિસ્પૃહિતાથી ઉપદેશ આપીને જગત હિતૈષિની પદ્વિ પ્રાપ્ત કરીછે.

સંસારમાં એકંત અને જે અનંત ભરપુર તાપછે; તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે. સંસારત્યાગ, શમ, દમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમા, ધૃતિ, અપ્રભૂત્વ, ગુરૂજનનો વિનય, વિવેક, નિસ્પૃહિતા, બ્રહ્મચર્ય, સમ્યક્ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું; લોભ, ક્રોધ, માન, માયા, અનુરાગ, અણરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો. આમ સર્વ

દર્શનનો સામાન્ય રીતે સારછે. નીચેનાં બ ચરણમાં એ સાર સ· માવેશ પામી જાયછે.

"પ્રભૂ ભજો નીતી સજો, પરઠો પરોપકાર."

ખરે! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઈએ કોઈ પ્રકારની અને કોઈએ કોઈ પ્રકારની વિચક્ષણતા દર્શાવીછે. એ સઘળા ઉદ્દેશે તો સમતુલ્ય દરય થાય તેવું છે; પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉદ્દેશે ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવંત તેસિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદ્ધિનો ધણી થઈ પડે છે. નિવૃત્તિને માટે જે જે વિષયો પૂર્વ જણાવ્યા તે તે વિષયોનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજીને સર્વાંશે મંગળમય રૂપે બોધવામાં એ રાજપુત્ર વધી ગયોછે. એ માટે એને અનંત ધન્યવાદો છાજે છે!

એ સઘળા વિષયોનું અનુકરણ કરવાનું શું પ્રયોજન વા શું પરિણામ? એનો નિવેડો હવે લઈએ. સઘળા ઉપદેશકો એમ કહેતા આવ્યા છે કે એનું પરિણામ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; અને પ્રયોજન દુઃખની નિવૃત્તતા. એજ માટે સર્વ દર્શનમાં સામાન્યરૂપે મુક્તિને અનુપમ શ્રેષ્ટ કહી છે. સૂત્રમાં દ્વિતિયાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનની ચોવીશમી ગાથાનાં ત્રીજા ચરણમાંકહ્યુંછેકે:—

निव्वाण सेठा जह सव्वधम्मा

બધાય ધર્મમાં મુક્તિને શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સારાંશે મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું. પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિક અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમ સુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિટંબ-

નાનો અભાવ છે. શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે. એવા એ વિજ્ઞાની વિષયનું વિવેચન અન્ય પ્રસંગે કરીશું.

આ પણ વિના વિવાદે માન્ય રાખવું જોઈએ કે તે અનંત શોક અને અનંત દુઃખની નિવૃત્તિ, એના એજ સાંસારિક વિષયથી નથી. રૂધિરથી રૂધિરનો ડાઘ જતો નથી; પણ જળથી તેનો અભાવ છે; તેમ શ્રૃંગારથી વા શ્રૃંગાર મિશ્રિત ધર્મથી સંસારની નિવૃત્તિ નથી; એજ માટે વૈરાગ્ય જળનું આવશ્યકપણું નિઃસંશય ઠરેછે. અને એજ માટે વિતરાગનાં વચનમાં અનુરક્ત થવું ઉચિત છે; નિદાન એથી વિષયરૂપ વિષયનો જન્મ નથી. પરિણામે એજ મુક્તિનું કારણ છે. એ વિતરાગ સર્વજ્ઞના વચનને વિવેકબુદ્ધિથી શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી હે માનવિ ! આત્માને ઉજ્વળ કર ! વૈરાગ્ય અને મુક્તિ સંબંધી કંઈક વિચારથી યુક્ત થયેલું આ પ્રથમ દર્શન પૂર્ણતા પામ્યું.

द्वितिय दर्शन.

નિર્ગ્રંથપ્રવચનને અનુકૂળ થઈ સ્વલ્પતાથી મોક્ષમાળા નામક ગ્રંથ ગુંથુંછું. પ્રત્યેક શિક્ષા વિષયરૂપી મણિકાથી આ માલિકા પૂર્ણાહુતિ પામશે. આડંબરી નામ એજ ગુરૂત્વનું કારણ છે, એમ સમજ્યું છતાં પરિણામે અપ્રભૂત્વ રહેલું હોવાથી એમ કરેલું છે- તે ઉચિત થાઓ ! ઉત્તમ તત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનારા પુરૂષો કંઈ ઓછા થયા નથી છતાં આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતા રૂપ નથી; કિંતુ વિનય રૂપે તે ઉપદેશા-

કોના ધુરંધર પ્રવચનો આગળ કનિષ્ટ છે; આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે પ્રધાન પુરૂષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે; તેમ તેવા ધુરંધર ગ્રંથનું ઉપદેશ બીજ રોપાવા, અંત:કરણ કોમળ કરવા આવા ગ્રંથનું પ્રયોજન છે.

અહીં આગળ પ્રથમ દર્શનનો પ્રારંભ થશે. વૈરાગ્યબોધિની કેટલીક ભાવનાઓ એમાં ઉપદેશીશું. વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્વજ્ઞાનીઓ કહેછે.

अनित्यभावनाः—શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે; જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે. એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના.

अशरणभावनाः—સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઈ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનુંજ શરણ સત્ય છે; એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણ ભાવના.

संसारभावनाः—આ આત્મા એ સંસાર સમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધાં છે, એ સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયિ છું; એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના.

एकत्वभावनाः—આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાના કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંત:કરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના.

अन्यत्वभावनाः—આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વ ભાવના.

अशुचिभावना:—આ શરિર અપવિત્ર છે, મળમુત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસધામ છે, એ શરિરથી હું ન્યારો છું એમ ચિંતવવું તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના.

आश्रवभावना:—રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, ઈત્યાદીક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના.

सम्वरभावना:—જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તમાન થઈને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્વરભાવના.

निर्जराभावना:—જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના.

लोकस्वरुपभावना:—ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના.

बोधदुर्लभभावना:—સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યક્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્રસર્વવિરતિપરિણામરૂપધર્મ પામવો દુર્લભ છે તે અગ્યારમી બોધદુર્લભભાવના.

धर्मदुर्लभभावना:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરૂ અને એવું શ્રવણ મળવું દુર્લભ છે તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

એમ મુક્તિ સાધ્ય કરવા માટે જે વૈરાગ્યની આવશ્યકતા છે તે વૈરાગ્યને દૃઢ કરનારી બાર ભાવનાઓમાંથી કેટલીક ભાવનાઓ આ દર્શનાંતર્ગત વર્ણવીશું, કેટલીક ભાવનાઓ કેટલાક વિષયમાં વહેંચી નાખી છે; કેટલીક ભાવનાઓ માટે અન્ય પ્રસં-

ગની અગત્ય છે; એથી તે વિસ્તારી નથી.

આ પ્રથમ દર્શન અને બીજાં અન્ય દર્શનોમાં તત્વજ્ઞાન તેમજ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત સુખતરંગ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્ય સાધનો શ્રમણ ભગવંત જ્ઞાતપુત્રે પ્રકર્ષ્યાં તેનો સ્વલ્પતાથી કિંચિત્ તત્વસંચય કરી, તેમાં મહાપુરૂષોના નાનાં નાનાં ચરિત્રો એકત્ર કરી મોક્ષમાળાને વિભૂષિત કરી છે. તે વિદગ્ધ મુખમંડનભવતુ.

ઇતિ ઉપોદ્ઘાત.

૩૪૪૮



प्रथम दर्शन.

प्रथम चित्र.

अनित्यभावना.

उपजाति.

વિદ્યુતલક્ષ્મી પ્રભુતાપતંગ;
આયુષ્ય તેતો જળના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગ રંગ;
શું રાચિયે ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

વિશેષાર્થઃ—લક્ષ્મી વીજળી જેવી છે. વીજળીનો ઝબકાર જેમ થઈને ઓલવાઈ જાયછે, તેમ લક્ષ્મી આવીને ચાલી જાય છે. અધિકાર પતંગના રંગ જેવો છે. પતંગનો રંગ જેમ ચાર દિવસની ચટકી છે. તેમ અધિકાર માત્ર થોડો કાળ રહી હાથમાંથી જતો રહે છે. આયુષ્ય પાણીના મોજાં જેવું છે. પાણીનો હિલોળો આવ્યો કે ગયો તેમ જન્મ પામ્યા અને એક દેહમાં રહ્યા કે ન રહ્યા ત્યાં બીજા દેહમાં પડવું પડેછે. કામભોગ આકાશમાં ઉત્પન્ન થતાં ઇંદ્રિના ધનુષ્ય જેવા છે. જેમ ઇંદ્રિ ધનુષ્ય વર્ષાકાળમાં થઈને ક્ષણવારમાં લય થઈ જાયછે, તેમ યૌવનમાં કામના વિકાર ફળિભૂત થઈ જરા વયમાં જતા રહે છે; ટુંકામાં હે જીવ! એ સઘળી વસ્તુઓનો સંબંધ ક્ષણભર છે; એમાં પ્રેમબંધનની સાંકળે બંધાઈને

શું રાચવું? તાત્પર્ય એ સઘળાં ચપળ અને વિનાશી છે, તું અખંડ અને અવિનાશી છે: માટે તારા જેવી નિત્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કર!

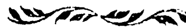
દૃષ્ટાંત:—એ અનિત્ય અને સ્વપ્નવત્ સુખપર એક દૃષ્ટાંત કહીએ છીએ. એક પામર ભીખારી જંગલમાં ભટકતો હતો ત્યાં તેને ભૂખ લાગી, એટલે તે બિચારો લથડીઆં ખતો ખાતો એક નગરમાં એક સામાન્ય મનુષ્યને ઘેર પહોંચ્યો: ત્યાં જઈને તેણે અનેક પ્રકારથી આજીજી કરી: તેનાં કાલાવાલાથી કરુણાર્દ્ર થઈ તે ગૃહપતિનીસ્ત્રિએ તેને ઘરમાંથી જમતાં વધેલું મિષ્ટાન ભોજન આણી આપ્યું. એવું ભોજન મળવાથી ભીખારી બહુ આનંદ પામતો પામતો નગરની બહાર આવ્યો. આવીને એક ઝાડ તળે બેઠો. ત્યાં જરા સ્વચ્છ કરીને એક બાજુએ અતિ વૃદ્ધતાને પામેલો એવો પોતાનો જળનો ઘડો મૂક્યો, એક બાજુએ પોતાની ફાટીતુટી મલીન ગોદડી મૂકી, અને પછી એક બાજુએ પોતે તે ભોજન લઈને બેઠો. રાજી રાજી થતાં કોઈ દિવસ તેણે નહીં દીઠેલું એવું ભોજન એણે ખાઈને પૂરૂં કર્યું. ભોજનને સ્વધામ પહોંચાડ્યા પછી ઓશિકે એક પથ્થર મૂકીને તે સુતો. ભોજનના મદથી જરાવારમાં તેની આંખો મિંચાઈ ગઈ, તે નિદ્રાવશ થયો ત્યાં તેને એક સ્વપ્નું આવ્યું. પોતે જાણે મહા રાજરીદ્ધિ પામ્યો છે; તેથી તેણે સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કર્યાં છે. દેશ આખામાં તેના વિજયનો ડંકો વાગી ગયો છે, સમીપમાં તેની આજ્ઞા અવલંબન કરવા અનુચરો ઉભા થઈ રહ્યા છે, આજાબાજુ છડીદારો "ખમા! ખમા!" પોકારે છે, એક ઉત્તમ મહાલયમાં સુંદર પલંગપર તેણે શયન કર્યું છે,

દેવાંગના જેવી સ્ત્રિઓ તેને પાદ-ચંપન કરે છે, એક બાજુથી મ-નુષ્યો પંખાવડે સુગંધી પવન ઢોળે છે; એમ એને અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિવાળું સ્વપનું પ્રાપ્ત થયું. સ્વપ્નાવસ્થામાં તેના રોમાંચ ઉલસી ગયા. તે જાણે ખરેખર પોતે તેવું સુખ ભોગવેછે. એવું તે માનવા લાગ્યો. એવામાં સૂર્યદેવ વાદળાંથી ઢંકાઈ ગયો, વીજળીના ઝ-બકાર થવા લાગ્યા; મેઘ મહારાજ ચઢી આવ્યા; સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી ગયો; મૂશળધાર વર્ષાદ પડશે એવો દેખાવ થઈ ગયો; અને ગાજવીજથી એક સઘન કડાકો થયો. કડાકાના પ્રબળ અવાજથી ભય પામીને સત્વર તે પામર ભીખારી જાગૃત થઈ ગયો. જાગીને જુએછે તો નથી તે દેશ કે નથી તે નગરી, નથી તે મહાલય કે નથી તે પલંગ, નથી તે ચામર છત્ર ધરનારા કે નથી તે છડીદારો. નથી તે સ્ત્રિઓના વૃંદ કે નથી તે વસ્ત્રાલંકારો, નથી તે પંખા કે નથી તે પવન, નથી તે અનુચરો કે નથી તે આશા, નથી તે સુખવિલાસ કે નથી તે મદોન્મતતા, જુએ છે તો જે સ્થળે પાણીનો વૃદ્ધ ઘડો પડ્યો હતો તેજ સ્થળે તે ઘડો પડ્યો છે. જે સ્થળે ફાટી તુટી ગોદડી પડી હતી તે સ્થળે તે ફાટી તુટી ગોદડી પડી છે. ભાઈ તો જેવા હતા તેવાને તેવા દેખાયા. પોતે જેવાં મલીન અને અનેક જાળી ગોખવાળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં તેવાંને તેવાં તેજ વસ્ત્રો શરીર ઉપર બિરાજે છે. નથી તલભાર ઘટયું કે નથી જવ-ભાર વધ્યું. એ સઘળું જોઈને તે અતિ શોક પામ્યો. જે સુખાડં-બર વડે મેં આનંદ માન્યો તે સુખમાંનું તો અહીં કશુંએ નથી. અરેરે! મેં સ્વપ્નાના ભોગ ભોગવ્યા નહીં અને મિથ્યા ખેદ મને

પ્રાપ્ત થયો. બિચારો તે ભીખારી એમ ગ્લાનિમાં આવી પડ્યો.

પ્રમાણશિક્ષા:—સ્વપ્નપ્રાપ્તિમાં જેમ તે ભીખારીએ સુખ સમુદાય દીઠા, ભોગવ્યા અને આનંદ પામ્યો. તેમ પામર પ્રાણીઓ સંસારના સ્વપ્નવત્ સુખ સમુદાયને મહાનંદ રૂપ માની બેઠાછે. જેમ તે સુખસમુદાય જાગૃતિમાં તે ભીખારીને મિથ્યા જણાયા તેમ તત્વજ્ઞાનરૂપી જાગૃતિ વડે સંસારનાં સુખ તેવાં જણાય છે. સ્વપ્નાના ભોગ ન ભોગવ્યા છતાં જેમ તે ભીખારીને શોકની પ્રાપ્તિ થઈ તેમ પામર ભવ્યો સંસારમાં સુખ માની બેસે છે; અને ભોગવ્યા તુલ્ય ગણેછે; પણ તે ભીખારીની પેઠે પરિણામે ખેદ, પશ્ચાતાપ, અને અધોગતિને પામેછે. સ્વપ્નાની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી; તેમ સંસારની એકે વસ્તુનું સત્યત્વ નથી. બન્ને ચપળ અને શોકમય છે. આવું વિચારી બુદ્ધિવાન પુરૂષો આત્મશ્રેયને શોધેછે.

ઇતિ શ્રી મોક્ષમાળા ગ્રંથના પ્રથમ દર્શનનું પ્રથમ ચિત્ર અનિત્યભાવના એ વિષયપર સદૃષ્ટાંત વૈરાગ્યોપદેશાર્થે સમાપ્ત થયું.



द्वितिय चित्र.

अशरणभावना.

उपजाति.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી,
આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે,
એના વિના કોઈ ન બાંહ્ય સ્હાશે.

વિશેષાર્થ—"સર્વજ્ઞ જીનેશ્વર દેવે નિસ્પૃહિતાંથી બોધેલો ધર્મ ઉત્તમ શરણરૂપ જાણીને મન વચન અને કાયાના પ્રભાવ વડે હે ચેતન! તેને તું આરાધ્ય આરાધ્ય. તું કેવળ અનાથરૂપ છો તે સનાથ થઈશ. એના વિના ભવાટવિભ્રમણમાં તારી બાંહ્ય કોઈ સહાનાર નથી." સંસારના જે આત્માઓ માયિક સુખને કે અવદર્શનને શરણરૂપ માને તે અધોગતિ પામે, તેમજ સદૈવ અનાથ રેહે એવો બોધ કરનારૂં ભગવન અનાથી મુનીનું ચરિત્ર પ્રારંભીએ છીએ; એથી અશરણભાવના સુદ્રઢ થશે.

અનેક પ્રકારની લીલાથી યુક્ત મગધદેશનો શ્રેણીક રાજા અશ્વક્રીડાને માટે મંડિકૂક્ષ એ નામનાં વનમાં નીકળી પડ્યો. વનની વિચિત્રતા મનોહારિણી હતી. નાનાં પ્રકારનાં તરૂકુંજ ત્યાં આવી રહ્યા હતા, નાના પ્રકારની કોમળ વલ્લિકાઓ ઘટાટોપ થઈ રહી હતી, નાના પ્રકારનાં પંખીઓ આનંદથી તેનું સેવન કરતાં

હતાં, નાના પ્રકારનાં પક્ષિયોનાં મધુરાં ગાયન ત્યાં સંભળાતાં હતાં, નાના પ્રકારનાં ફુલથી તે વન છવાઈ રહ્યું હતું, નાના પ્રકારનાં જળના ઝરણ ત્યાં વેહેતાં હતાં; ટુંકામાં સૃષ્ટિસૌંદર્યતાનાં પ્રદર્શન રૂપ હોઈને તે વન નંદનવનની તુલ્યના ધરાવતું હતું. ત્યાં એક તરૂ તળે મહા સમાધિવંત પણ સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિને તે શ્રેણિકે બેઠેલો દીઠો. એનું રૂપ દેખીને તે રાજા અત્યંત આનંદ પામ્યો. એ અતુલ્ય ઉપમા રહીત રૂપથી વિસ્મય પામીને મનમાં તેની પ્રસંશા કરવા લાગ્યો. અહો ! આ મુનિનો કેવો અદ્ભૂત વર્ણ છે! અહો! એનું કેવું મનોહર રૂપ છે! અહો! આર્યની કેવી અદ્ભૂત સામ્યતા છે. અહો! આ કેવી વિસ્મયકારક ક્ષમાનો ધરનાર છે! અહો! આના અંગથી વૈરાગ્યની કેવી ઉત્તમ સ્ફુરણા છે! અહો! આની કેવી નિર્લોભતા જણાય છે. અહો! આ સંયતિ કેવું નિર્ભય અપ્રભૂત્વ ધરાવે છે! અહો! એનું ભોગનું અસંગતિપણું કેવું સુદૃઢ છે! એમ ચિંતવતો ચિંતવતો; મુદિત થતો થતો; સ્તુતિ કરતો કરતો; ધીમેથી ચાલતો ચાલતો; પ્રદક્ષણા દઈને તે મુનિને વંદન કરીને અતિ સમીપ નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ તે બેઠો. પછી બે હાથની અંજળી કરીને વિનયથી તેણે તે મુનિને પૂછયું હે આર્ય! તમે પ્રસંશા કરવા યોગ્ય એવા તરૂણ છો; ભોગવિલાસને માટે તમારી વય અનુકૂળ છે; સંસારમાં નાના પ્રકારના સુખ રહ્યાં છે. ઋતુ ઋતુનાં કામભોગ, જળસંબંધીના કામભોગ, તેમજ મનોહારિણી સ્ત્રિઓના મુખવચનનું મધુરૂં શ્રવણ છતાં એ સઘળાંનો ત્યાગ કરીને મુનિ-

ત્વમાં તમે મહા ઉદ્યમ કરોછો એનું શું કારણ? તે મને અનુગ્રહથી કહો. રાજાનાં વચનનો આવો અર્થ સાંભળીને મુનિએ કહ્યું હું અનાથ હતો. હે મહારાજા! મને અપૂર્વ વસ્તુનો પ્રાપ્ત કરાવનાર, તથા યોગ્ય ક્ષેમનો કરનાર, મારાપર અનુકંપા આણનાર, કરૂણાથી કરીને પરમ સુખનો દેનાર, સુહૃદ મિત્ર લેશમાત્ર પણ કોઈ ન થયો. એ કારણ અનાથીપણાનું હતું. શ્રેણિક, મુનિનાં ભાષણથી સ્મિત હસી પડ્યો. અરે! તમારે મહા રીદ્ધિવંતને નાથ કેમ ન હોય હ્યો કોઈ નાથ નથી તો હું થઉં છું. હે ભયંતાણ! તમે ભોગ ભોગવો હે સંયતિ! મિત્ર જ્ઞાતિએ કરી દુર્લભ છે એવો તમારો મનુષ્યભવ સુલભ કરો! અનાથીએ કહ્યું પરંતુ અરે શ્રેણીક, મગધદેશના રાજા! તું પોતે અનાથ છો તો મારો નાથ શું થઈશ? નિર્ધન તે ધનાઢ્ય ક્યાંથી બનાવે? અબુધ તે બુદ્ધિદાન ક્યાંથી આપે? અજ્ઞ તે વિદ્વતા ક્યાંથી દે? વંઝ્યા તે સંતાન ક્યાંથી આપે? જ્યારે તું પોતે અનાથ છો; ત્યારે મારો નાથ ક્યાંથી થઈશ? મુનિનાં વચનથી રાજા અતિ આકુળ અને અતિ વિસ્મય થયો. કોઈ કાળે જે વચનનું શ્રવણ થયું નથી એવાં વચનનું યતિમુખપ્રતિથી શ્રવણ થયું એથી તે શંકાગ્રસ્ત થયો. હું અનેક પ્રકારના અશ્વનો ભોગી છું, અનેક પ્રકારના મદોન્મત હાથીઓનો ધણી છું, અનેક પ્રકારની સૈન્યા મને આધિન છે; નગર અંતઃપુર અને ગ્રામ ચતુષ્પાદની મારે કંઈ ન્યૂનતા નથી; મનુષ્ય સંબંધી સઘળા પ્રકારના ભોગ મને પ્રાપ્ત છે; અનુચરો મારી આજ્ઞાને રૂડી રીતે આરાધે છે; પાંચે પ્રકારની સંપત્તિ મારે

ઘેર છે; સર્વ મનવાંછિત વસ્તુઓ મારી સમીપે રહે છે; આવો હું જાજ્વલ્યમાન છતાં અનાથ કેમ હોઉં? રખે હે ભગવાન્! તમે મૃષા બોલતા હો. મુનિએ કહ્યું હે રાજા! મારા કહેલા અર્થની ઉત્પત્તિને તું બરાબર સમજ્યો નથી. તું પોતે અનાથ છે; પરંતુ તે સંબંધી તારી અજ્ઞતા છે. હવે હું કહુંછું તે અવ્યગ્ર અને સાવધાન ચિત્તે કરીને તું સાંભળ, સાંભળીને પછી તારી શંકાનો સત્યાસત્ય નિર્ણય કરજે. મેં પોતે જે અનાથપણાથી મુનિત્વ અંગીકૃત કર્યું છે તે હું પ્રથમ તને કહુંછું. કોસંબી નામે અતિ જીર્ણ અને વિવિધ પ્રકારના ભેદની ઉપજાવનારી એક સુંદર નગરી છે, ત્યાં રીદ્ધિથી પરિપૂર્ણ ધનસંચય નામનો મારો પિતા રહેતો હતો. પ્રથમ યોવન વયને વિષે હે મહારાજા! અતુલ્ય અને ઉપમા રહીત મારી આંખોને વિષે વેદના ઉત્પન થઈ. દુઃખપ્રદ દાહજ્વર આખે શરીરે પ્રવર્ત્તમાન થયો. શસ્ત્રથી પણ અતિશય તિક્ષણ તે રોગ વેરીની પેઠ મારાપર કોપાયમાન થયો. મારૂં મસ્તક તે આંખની અસહ્ય વેદનાથી દુખવા લાગ્યું. ઇંદ્રના વજ્રના પ્રહાર સરીખી, બીજાને પણ રૌદ્રભય ઉપજાવનારી, એવી તે અત્યંત પરમ દારૂણ વેદનાથી હું બહુ શોકાર્ત્ત હતો. શારિરીક વિદ્યાના નિપૂણ અનન્ય મંત્ર મુ-લીના સુજ્ઞ વૈદરાજ મારી તે વેદનાનો નાશ કરવાને માટે આવ્યા, અનેક પ્રકારના ઔષધોપચાર કર્યા; પણ તે વૃથા ગયા. એ મહા નિપુણ ગણાતા વૈદરાજો મને તે દરદથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં. એજ હે રાજા! મારૂ અનાથપણું હતું. મારી આંખની વેદના ટા-ળવાને માટે મારા પિતાએ સર્વ ધન આપવા માંડયું; પરંતુ તેથી

કરીને પણ મારી તે વેદના ટળી નહીં હે રાજા! એજ મારૂં અનાથ-પણું હતું. મારી માતા પુત્રને શોકે કરીને અતિ દુઃખાર્ત્ત થઈ, પરંતુ તે પણ મને તે દરદથી મુકાવી શકી નહીં; એજ હે મહારાજા! મારૂં અનાથપણું. એક ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલા મારા જ્યેષ્ટ અને કનિષ્ટ ભાઈઓ પોતાથી બનતો પરિશ્રમ કરી ચૂક્યા પણ મારી વેદના ટળી નહીં, હે રાજા! એજ મારૂં અનાથપણું હતું. એક ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલી મારી જ્યેષ્ટા અને કનિષ્ટા ભગિનીઓથી મારૂં દુઃખ ટળ્યું નહીં. હે મહારાજા! એજ મારૂં અનાથપણું હતું. મારી સ્ત્રિ જે પતિવૃતા, મારાપર અનુરક્ત અને પ્રેમવંતી હતી તે આંખે પરિપૂર્ણ આંસુ ભરી મારા હૃદયને સિંચતાં ભીંજાવતી હતી. અન્ન, પાણી અને નાના પ્રકારનાં અંઘોલણ ચુવાદીક સુગંધિ દ્રવ્ય, અનેક પ્રકારના ફૂલ, ચંદનાદિકના વિલેપન મને જાણતા અજાણતા કર્યા છતાં પણ હું તે યોવન-વંતી સ્ત્રિને ભોગવી ન શક્યો. મારી સમીપથી ક્ષણ પણ અળગી નહોતી રહેતી, અન્યસ્થળે જતી નહોતી. હે મહારાજા! એવી તે સ્ત્રિ પણ મારા રોગને ટાળી શકી નહીં. એજ મારૂં અનાથપણું હતું. એમ કોઈના પ્રેમથી, કોઈના ઔષધથી, કોઈના વિલાપથી, કે કોઈના પરિશ્રમથી એ રોગ ઉપશમ્યો નહીં. મેં એ વેળા પુનઃ પુનઃ અસહ્ય વેદના ભોગવી. પછી હું અનંત સંસારથી ખેદ પામ્યો. એકવાર જો હું આ મહાવિડંબનામય વેદનાથી મુક્ત થઉં તો ખંતી, દંતી અને નિરારંભી પ્રવર્જ્યાને ધારણ કરૂં; એમ ચિંતવતો હું શયન કરી ગયો. જેટલે રાત્રિ અતિક્રમી ગઈ એટલે હે મહારાજા!

મારી તે વેદના ક્ષય થઈ ગઈ; અને હું નિરોગી થયો. માત, તાત, અને સ્વજન બંધવાદિકને પ્રભાતે પૂછીને મેં મહા ક્ષમાવત ઇંદ્રિને નિગ્રહ કરવાવાળું, આરંભોપાધિથી રહીત એવું અણગારત્વ ધારણ કર્યું. ત્યારપછી હું આત્મા પરાત્માનો નાથ થયો. સર્વ પ્રકારના જીવનો હું નાથ છઉં. અનાથી મુનિએ આમ અશરણભાવના તે શ્રેણિક રાજાના મનપર દૃઢ કરી; હવે બીજો ઉપદેશ તેના અનુકૂળ કહે છે. હે રાજા! આ આપણો આત્માજ દુઃખની ભરેલી વેતરણીનો કરનાર છે. આપણો આત્માજ ક્રુર સાલ્મલી વૃક્ષના દુઃખનો ઉપજાવનાર છે. આપણો આત્માજ મનવંચ્છીત વસ્તુરૂપી દુધનો દેવાવાળી કામધેનુ ગાયના સુખનો ઉપજાવનાર છે. આપણો આત્માજ નંદનવનની પેરે આનંદકારી છે. આપણો આત્માજ કર્મનો કરનાર છે. આપણો આત્માજ તે કર્મનો ટાળનાર છે. આપણો આત્માજ દુઃખોપાર્જન કરનારછે. આપણો આત્માજ સુખોપાર્જન કરનાર છે. આપણો આત્માજ મિત્ર ને આપણો આત્માજ વૈરી છે. આપણો આત્મા કનિષ્ટ આચારે સ્થિત અને આપણો આત્માજ નિર્મળ આચારે સ્થિત રહ્યો છે. એ તથા બીજું અનેક પ્રકારે તે અનાથી મુનિએ શ્રેણિક રાજા પ્રત્યે સંસારનું અનાથપણું કહી બતાવ્યું. પછી શ્રેણિક રાજા અતિ સંતોષ પામ્યો. યુગ હાથની અંજલી કરીને એમ બોલ્યો કે હે ભગવન્! તમે મને ભલી રીતે ઉપદેશ્યો. તમે જેમ હતું તેમ અનાથપણું કહી બતાવ્યું. હે મહા ઋષિ! તમે સનાથ, તમે સબધવ, અને તમે સધર્મ છો. તમે સર્વ અનાથના નાથ છો. હે

પવિત્ર સંયતિ! હું ક્ષમાવું છું. જ્ઞાનરૂપ તમારી શિક્ષાને વાંછુંછું. ધર્મ ધ્યાનમાં વિઘ્ન કરવાવાળું ભોગ ભોગવ્યા સંબંધીનું મેં તમને હે મહા ભાગ્યવંત! જે આમંત્રણ દીધું તે સંબંધિનો મારો અપરાધ મસ્તકે કરીને ક્ષમાવું છું. એવા પ્રકારથી સ્તવીને રાજપુરૂષકેશરી પરમાનંદ પામી રોમરાયના વિકસિત મૂળ સહીત પ્રદક્ષણા કરીને વિનયેકરી વંદન કરીને સ્વસ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષા:—અહો ભવ્યો! મહા તપોધન, મહા મુનિ, મહા પ્રજ્ઞાવંત, મહા યશવંત, મહા નિગ્રંથ અને મહા શ્રુત અનાથી મુનીએ મગધ દેશના રાજાને પોતાનાં વિતક ચરિત્રથી જે બોધ આપ્યોછે તે ખરે! અશરણભાવના સિદ્ધ કરેછે. મહા મુનિ અનાથીએ સહન કર્યાં તુલ્ય વા એથી અતિ વિશેષ અસહ્ય દુઃખ અનંત આત્માઓ સામાન્ય દ્રષ્ટિથી ભોગવતા દેખાયછે તત્સંબંધી તમે કિંચિત્ વિચાર કરો! સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંત અશરણતાનો ત્યાગ કરી સત્ય શર્ણરૂપ ઉત્તમ તત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલને સેવો અંતે એજ મુક્તિનાં કારણરૂપ છે. જેમ સંસારમાં રહ્યા અનાથી અનાથ હતા તેમ પ્રત્યેક આત્મા તત્વજ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ વિના સદૈવ અનાથજ છે! સનાથ થવા પુરૂષાર્થ કરવું એજ શ્રેય છે!

મોક્ષમાળાનાં પ્રથમ દર્શનમાં દ્વિતિય ચિત્રે અશરણ ભાવનાના ઉપદેશાર્થે મહા નિગ્રંથનું ચરિત્ર પરિપૂર્ણતા પામ્યું.

तृतिय चित्र.



एकत्वभावना.

उपजाति.

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય,
તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ આત્મ પોતે,
એકત્વ એથી નયસુજ્ઞ ગોતે. ૧

વિશેષાર્થઃ—શરીરમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતા રોગાદિક જે ઉપદ્રવ થાયછે; તે સ્નેહી, કુટુંબી, જાયા કે પુત્ર કોઈથી લઈ શકાતા નથી; એ માત્ર એક પોતાનો આત્મા પોતેજ ભોગવે છે; એમાં કોઈપણ ભાગીદાર થતું નથી; તેમજ પાપ પૂણ્યાદિ સઘળા વિપાકો આપણો આત્માજ ભોગવે છે. એ એકલો આવે છે, એકલો જાય છે; એવું સિદ્ધ કરીને વિવેકને ભલી રીતે જાણવાવાળા પુરૂષો એકત્વને નિરંતર શોધે છે.

મહાપુરૂષના તે ન્યાયને અચળ કરનાર નમીરાજઋષિ અને શકેંદ્રનો વૈરાગ્યોપદેશક સંવાદ અહીં આગળ પ્રદર્શિત કરીએછીએ. નમીરાજઋષિ મિથિલા નગરીના રાજેશ્વર હતા. સ્ત્રિ પુત્રાદિકથી વિશેષ દુઃખનો સમૂહ પામ્યા નહોતા છતાં એકત્વના સ્વરૂપને પરિપૂર્ણ પિછાનવામાં રાજેશ્વરે કિંચિત્ વિભ્રમ કર્યો નથી. શકેંદ્ર

પ્રથમ નમીરાજઋષિ જ્યાં નિવૃત્તિમાં વિરાજ્યા છે. ત્યાં વિપ્રરૂપે આવીને પરિક્ષાનિદાને પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરેછે.

વિપ્રઃ—હે રાજા ! મિથિલા નગરીનેવિષે આજે પ્રબળ કોળાહળ વ્યાપી રહ્યો છે. હૃદયને અને મનને ઉદ્વેગકારી વિલાપના શબ્દોથી રાજમંદિર અને સામાન્ય ઘર છવાઈ ગયાં છે. માત્ર તારી દિક્ષા એજ એ સઘળાનાં દુઃખનો હેતુ છે. પરના આત્માને જે દુઃખ આપણાથી ઉત્પન્ન થાય તે દુઃખ સંસાર—પરિભ્રમણનું કારણ ગણીને તું ત્યાં જા. ભોળો ન થા.

નમીરાજઃ—(ગૌરવ ભરેલાં વચનોથી) હે વિપ્ર ! તું જે કહે છે તે માત્ર અજ્ઞાનરૂપ છે. મિથિલાનગરીમાં એક બગીચો હતો તેની મધ્યસ્થમાં એક વૃક્ષ હતું, શીતળ છાયાથી કરીને તે રમણિય હતું, પત્ર પુષ્પ અને ફળથી તે સહીત હતું, નાનાં પ્રકારનાં પક્ષિયોને તે લાભદાતા હતું; વાયુના હલાવવા થકી તે વૃક્ષમાં રહેનારા પંખીઓ દુઃખાર્ત્તને શરણ રહીત થયાથી આક્રંદ કરેછે. વૃક્ષ પોતાને માટે થઇનેજ તે વિલાપ કરતા નથી; પોતાનું સુખ ગયું એ માટે થઇને તેઓ શોકાર્ત્ત છે.

વિપ્રઃ—પણ આ જો ! અગ્નિને વાયુના મિશ્રથી તારૂં નગર તારા અંતઃપુર, અને મંદિરો, બળે છે; માટે ત્યાં જા અને તે અગ્નિને શાંત કર.

નમીરાજઃ—હે વિપ્ર ! મિથિલાનગરીના, તે અંતઃપુરના, અને તે મંદિરોના દાઝવાથી મારૂં કંઈપણ દાઝતું નથી. જેમ સુખોત્પત્તિ છ તેમ હું વર્તુંછું. એ મંદિરાદિકમાં મારૂં અલ્પ માત્ર પણ નથી.

મેં પુત્ર, સ્ત્રિઆદિકના વ્યવહારને છાંડ્યોછે. મને એમાંનું કંઈ પ્રિય નથી અને અપ્રિય પણ નથી.

વિપ્રઃ—પણ હે રાજા! તારી નગરીને સઘન કિલ્લો કરાવીને, પોળ, કોઠા, અને કમાડ ભોગળ કરાવીને, અને શતધ્ની, ખાઈ કરાવીને ત્યાર પછી જજે.

નમીરાજઃ-(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર! હું શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપી નગરી કરીને, સમ્વરરૂપી ભોગળ કરીને; ક્ષમારૂપી શુભ ગઢ કરીશ. શુભ મનોયોગરૂપ કોઠા કરીશ; વચનયોગરૂપ ખાઈ કરીશ. કાયા યોગરૂપ શતધ્ની કરીશ. પરાક્રમરૂપી ધનુષ કરીશ. ઈર્યાસુમતિરૂપ પણુંચ કરીશ. ધીરજારૂપ કમાન સહાવાની મુઠી કરીશ. સત્યરૂપ ચાપડે કરીને ધનુષને બાંધીશ. તપ-રૂપ બાણ કરીશ. કર્મરૂપી વૈરીની સૈન્યાને ભેદીશ. લૌકિક—સંગ્રામની મને રૂચી નથી. હું માત્ર તેવા ભાવસંગ્રામને ચાહુંછું.

વિપ્રઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે રાજા! શિખરબંધ ઉંચા આવાસ કરાવીને; મણીકંચનમય ગ્વાક્ષાદી મુકાવીને, તળાવમાં ક્રિડા કરવાના મનોહર મહાલય કરાવીને પછી જજે.

નમીરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) તેં જે જે પ્રકારના આવાસ ગણાવ્યા તે તે પ્રકારના આવાસ મને અસ્થિર અને અશાશ્વત જણાય છે. માર્ગના ઘરરૂપ જણાય છે. તે માટે જ્યાં સ્વધામ છે, જ્યાં શાશ્વતતા છે; અને જ્યાં સ્થિરતા છે ત્યાં હું નિવાસ કરવા ચાહુંછું.

વિપ્રઃ-(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રિયશિરોમણી! અનેક

પ્રકારના તસ્કરના ઉપદ્રવને ટાળીને, નગરીનું એ દ્વારે કલ્યાણ કરીન તું જજે.

નમીરાજઃ—હે વિપ્ર! અજ્ઞાનવંત મનુષ્ય અનેકવાર મિથ્યા દંડ દેછે. ચોરીના નહીં કરનાર જે શરીરાદિક પુદ્ગળ તે લોકને વિષે બંધાય છે; અને ચોરીના કરનાર જે ઇંદ્રિયવિકાર તેને કોઈ બંધન કરી શકતું નથી. તો પછી એમ કરવાનું શું અવશ્ય?

વિપ્રઃ—હે ક્ષત્રિ! જે રાજાઓ તારી આજ્ઞા અવલંબન કરતા નથી; અને જે નરાધિપો સ્વતંત્રતાથી વર્ત્તેછે તેને તું તારે વશ કરીને પછી જજે.

નમીરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) દશલાખ સુભટને સંગ્રામને વિષે જીતવા એ દુર્લભ ગણાય છે; તોપણ એવા વિજય કરનારા પુરૂષો અનેક મળી આવે પણ એક સ્વાત્માને જીતનાર મળનાર અનંત દુર્લભછે. તે દશલાખ સુભટથી વિજય મેળવનાર કરતાં એક સ્વાત્માને જીતનાર પુરૂષ પરમોત્કૃષ્ટ છે. આત્મા સંઘાતે યુદ્ધ કરવું ઉચિત છે, બહિર યુદ્ધનું શું પ્રયોજન છે? જ્ઞાનરૂપ આત્માવડે ક્રોધાદિક આત્માને જીતનાર સ્તુતિપાત્ર છે. પાંચે ઇંદ્રિઓને, ક્રોધને, માનને, માયાને, તેમજ લોભને જીતવાં દોહલાં છે. જેણે મનયોગાદિક જીત્યું તેણે સર્વ જીત્યું.

વિપ્રઃ (હેતુ કારણ પ્રે૦) સમર્થ યજ્ઞો કરી શ્રમણ, તપસ્વી, બ્રાહ્મણાદિકને ભોજન આપી, સુવર્ણાદિક દાન દઈ, મનોજ્ઞ ભોગ ભોગવી હે ક્ષત્રિ! તું ત્યાર પછી જજે.

નમીરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મહીને મહીને જો દશલાખ

ગાયના દાન દે તોપણ તે દશલાખ ગાયનાં દાન કરતાં સયંમ ગૃહણ તે પરમશ્રેયનું કારણછે. ગાયોનું દાન નથી કરતો પરંતુ જે પુરૂષ સંયમને આરાધેછે તે તે કરતાં વિશેષ મંગળ પ્રાપ્ત કરેછે.

વિપ્રઃ—નિર્વાહ કરવા માટે ભિક્ષાથી સુશીલપ્રવર્જ્યામાં અસહ્ય પરિશ્રમ વેઠવો પડેછે. તેથી તે પ્રવર્જ્યા ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રવર્જ્યામાં રૂચિ થાયછે. માટે એ ઉપાધિ ટળવા તું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી પૌષદાદિક વૃતમાં તત્પર રેહેજે. હે મનુષ્યના અધિપતિ ! હું ઠીક કહુંછું.

નમીરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) હે વિપ્ર ! બાલ અવિવેકી ગમે તેવા ઉગ્ર તપ કરે પરંતુ શ્રુતધર્મસમ્યક તથા ચારિતધર્મની તુલ્ય ન થાય. એકાદ કળા તે સોળ કળા જેવી કેમ ગણાય ?

વિપ્રઃ—અહો ક્ષત્રિ ! સુવર્ણ, મણી, મુકતાફળ, વસ્ત્રાલંકાર અને અશ્વાદિકની વૃદ્ધી કરીને પછી જજે.

નમીરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) મેરૂ પર્વત જેવા કદાચીત્ સોના રૂપાના અસંખ્યાતા પર્વત હોય તોપણ લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા છીપતી નથી. કિંચત્ માત્ર તે સંતોષ પામતો નથી. તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે. ધન, સુવર્ણ, ચતુષ્પાદ ઈત્યાદિક સકળ લોક ભરાય એટલું લોભી મનુષ્યની તૃષ્ણા ટાળવા સમર્થ નથી. લોભની એવી કનિષ્ટતા છે. માટે સંતોષનિવૃત્તિરૂપ તપને વિવેકી પુરૂષો આચરે છે.

વિપ્રઃ—(હેતુ. કારણ પ્રે૦) હે ક્ષત્રી ! મને અદ્‌ભૂત આશ્ચર્ય ઉપજેછે કે તું છતા ભોગને છાંડેછે. પછી અછતા કામ—ભોગને

વિષે સંકલ્પ વિકલ્પ કરીને હણાઈશ; માટે આ સઘળી મુનીત્વ સંબંધીની ઉપાધિ મૂક.

નમીરાજઃ—(હેતુ કારણ પ્રે૦) કામભોગ છે તે શલ્ય સરીખા છે, કામભોગ છે તે વિષ સરીખા છે, કામભોગ છે તે સર્પની તુલ્યછે; જેની વાંછનાથી જીવ નર્કાદિક અધોગતિને વિષે જાયછે તેમજ ક્રોધે કરીને અને માને કરીને માઠી ગતિ થાય છે. માયાએ કરીને સદ્ગતિનો વિનાશ હોયછે. લોભ થકી આ લોક પરલોકનો ભય હોયછે. માટે હે વિપ્ર! એનો તું મને બોધ ન કર. મારૂં હૃદય કોઈ કાળે ચળનાર નથી એ મિથ્યા મોહિનીમાં અભિરૂચિ ધરાવનાર નથી. જાણી જોઇને ઝેર કોણ પીએ? જાણી જોઈને દિપક લઈને કુવે કોણ પડે? જાણી જોઇને વિભ્રમમાં કોણ પડે? હું મારા અમૃત જેવા વૈરાગ્યનો મધુર રસ અપ્રિય કરી એ ઝેરને પ્રિય કરવા મિથિલામાં આવનાર નથી.

મહાઋષિ નમીરાજની સુદૃઢતા જોઈ શક્રેંદ્ર પરમાનંદ પામ્યો. પછી બ્રાહ્મણના રૂપને છાંડીને ઇંદ્રિપણાને વિક્રિય કર્યું. વંદન કરીને મધુરે વચને પછી તે રાજઋષિશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. હે મહાયશસ્વિ! મોટું આશ્ચર્ય છે કે તેં ક્રોધને જીત્યો. આશ્ચર્ય તેં અહંકારનો પરાજય કર્યો. આશ્ચર્ય તેં માયાને ટાળી. આશ્ચર્ય તેં લોભને વશ કીધો—આશ્ચર્ય તારૂં સરલપણું. આશ્ચર્ય તારૂં નિર્મમત્વપણું. આશ્ચર્ય તારી પ્રધાન ક્ષમા. આશ્ચર્ય તારી નિર્લોભતા. હે પૂજ્ય! તું આ ભવને વિષે ઉત્તમછું; અને પરભવને વિષે ઉત્તમ હોઈશ. કર્મરહિત થઇને પ્રધાન સિદ્ધગતિનેવિષે પરવરીશ. એ રીતે

સ્તુતિ કરતો કરતો, પ્રદક્ષણા કરતો કરતો, શ્રદ્ધાભક્તિએ તે ત્રઋષિના પાદાંબુજને વંદન કર્યું; પછી તે સુંદર મુકુટવાળો શક્રેન્દ્ર આકાશ વાટે ગયો.

પ્રમાણશિક્ષાઃ—વિપ્રરૂપે નમીરાજનો વૈરાગ્ય તાવવામાં ઇંદ્રે શું ન્યૂનતા કરી છે? કંઇએ નથી કરી. સંસારની જે જે લલુતાઓ મનુષ્યને ચલાવનારી છે; તે તે લલુતા સંબંધી મહા ગૌરવથી પ્રશ્ન કરવામાં તે પુરંદરે નિર્મળ ભાવથી સ્તુતિપાત્ર ચાતુર્ય ચલાવ્યું છે. છતાં નિરક્ષન કરવાનું એ છે કે નમીરાજ કેવળ કંચનમય રહ્યા છે. શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગમાં એમનું વહન એમણે ઉત્તરમાં દર્શિત કર્યું છે. હે વિપ્ર! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એકજ છઉં, એકલો જનાર છઉં; અને માત્ર પ્રશંસનીય એકત્વનેજ ચાહું છઉં. આવા રહસ્યમાં નમીરાજ પોતાના ઉત્તરને અને વૈરાગ્યને દ્રઢિભૂત કરતો ગયો છે. એવી પરમ પ્રમાણશિક્ષાથી ભર્યું તે મહર્ષિનું ચરિત્ર છે. બન્ને મહાત્માઓનો પરસ્પરનો સંવાદ શુદ્ધ એકત્વને સિદ્ધ કરવા; તથા અન્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાના ઉપદેશાર્થે અહીં દર્શિત કર્યો છે. એને પણ વિશેષ દ્રઢિભૂત કરવા નમીરાજ એકત્વ શાથી પામ્યા? તે વિષે કિંચિત્ માત્ર સંબંધ આપીએ છીએ.

એ વિદેહ દેશ જેવાં મહાન રાજ્યનો અધિપતિ હતો. અનેક યૌવનવતિ મનોહારિણી સ્ત્રિયોના સમુદાયમાં તે ઘેરાઈ રહ્યો હતો. દર્શનનો મોહિનીઉદય ન છતાં પણ એ સંસારલુબ્ધરૂપ દેખાતો

હતો. કોઈ કાળે એના શરીરમાં દાહજ્વર નામના રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. આખું શરીર જાણે પ્રજ્વલિત થઈ જતું હોય તેવી બળતરા વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. રોમે રોમે સહસ્ત્ર વીંછીની ડંશ વેદના સમાન દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. વૈદ્ય વિદ્યાના પ્રવીણ પુરૂષોના ઔષધોપચારનું અનેક પ્રકારે સેવન કર્યું; પણ તે સઘળું વૃથા ગયું. લેશમાત્ર પણ એ વ્યાધિ ઓછો ન થતાં અધિક થતો ગઈ. ઔષધમાત્ર દાહજ્વરનાં હિતૈષિ થતાં ગયાં. કોઈ ઔષધ એવું ન મળ્યું કે જેને દાહજ્વરથી કિંચિત્ પણ દ્વેષ હોય! નિપુણ વૈદો કાયર થયા, અને રાજેશ્વર પણ એ મહા વ્યાધિથી કંટાળો પામી ગયો. તેને ટાળનાર પુરૂષની શોધ ચોબાજુ ચાલતો હતો. મહા કુશળ એક વૈદ મળ્યો તેણે મલયાગીરી ચંદનનું વિલેપન કરવા સૂચવન કર્યું. મનોરમા રાણીઓ તે ચંદનને ઘસવામાં રોકાઈ. તે ચંદન ઘસવાથી હાથમાં પહેરેલાં કંકણનો સમુદાય પ્રત્યેક રાણીઓ કને ખળભળાટ કરવા મંડી પડ્યો. મિથિલેશનાં અંગમાં એક દાહજ્વરની અસહ્ય વેદના તો હતી. અને બીજી આ કંકણ કોળાહળથી ઉત્પન્ન થઈ—ખળભળાટ ખમી શકાયો નહીં એટલે તેણે રાણીઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચંદન ન ઘસો; કાં ખળભળાટ કરો. મારાથી એ ખળભળાટ સહન થઈ શકતો નથી. એક મહાવ્યાધિથી હું ગ્રહાયો છઉં; અને આ બીજો વ્યાધિતુલ્ય કોળાહળ થાયછે. તે અસહ્ય છે. સઘળી રાણીઓએ એકેકું કંકણ મંગળ દાખલ રાખી કંકણસમુદાયનો ત્યાગ કર્યો; એટલે થતો ખળભળાટ શાંત થયો. નમીરાજે રાણીઓને કહ્યું તમે શું ચંદન ઘસવું બંધ કર્યું? રાણીઓએ જણાવ્યું

કે ના. માત્ર કોળાહળ શાંત થવા માટે એકેકું કંકણ રાખી, બીજાં કંકણ પરિત્યાગી અમે ચંદન ઘસીએ છીએ. કંકણનો સમૂહ હવે અમે હાથમાં રાખ્યો નથી તેથી ખળભળાટ થતો નથી. રાણીઓનાં આટલાં વચનો સાંભળ્યા ત્યાં તો નમીરાજને રોમે રોમે એકત્વ સિદ્ધ થયું—વ્યાપી ગયું—અને મમત્વ ટળી ગયું. ખરે ! ઝાઝાં મળ્યે ઝાઝી ઉપાધિ જણાય છે. જો હવે આ એક કંકણથી લેશમાત્ર પણ ખળભળાટ થતો નથી. કંકણના સમૂહ વડે કરીને માથું ફેરવી નાખે એવો ખળભળાટ થતો હતો. અહો ચેતન ! તું માન કે એકત્વમાંજ તારી સિદ્ધિ છે. વધારે મળવાથી વધારે ઉપાધિ છે. સંસારમાં અનંત આત્માના સંબંધમાં તારે ઉપાધિ ભોગવવાનું શું અવશ્ય છે ? તેનો ત્યાગ કર અને એકત્વમાં પ્રવેશ કર. જો ! આ એક કંકણ હવે ખળભળાટ વિના કેવી ઉત્તમ શાંતિમાં રમેછે. અનેક હતાં ત્યારે તે કેવી અશાંતિ ભોગવતું હતું ! તેવીજ રીતે તું પણ કંકણરૂપ છો. તે કંકણની પેઠે તું જ્યાંસુધી સ્નેહી કુટુંબીરૂપી કંકણસમુદાયમાં પડ્યો રહીશ ત્યાં સુધી ભવરૂપી ખળભળાટ સેવન કરવા પડશે. અને જો આ કંકણની વર્ત્તમાન સ્થિતિની પેઠે એકત્વને આરાધિશ તો સિદ્ધગતિરૂપી મહા પવિત્ર શાંતિ પામીશ. એમ વૈરાગ્યના પ્રવેશમાં ને પ્રવેશમાં તે નમીરાજ પૂર્વજાતિની સ્મૃતિ પામ્યા. પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા નિશ્ચય કરી તેઓ શયન કરી ગયા. પ્રભાતે માંગલ્યરૂપ વાજિંત્રની ધ્વનિ પ્રકર્ષિયો. દાહજ્વરથી મુક્ત થયા. એકત્વને પરિપૂર્ણ સેવનાર તે શ્રીમન નમિરાજ ઋષિને અભિવંદન હો !

शार्दुलविक्रीडित.

રાણી સર્વ મળી સુ ચંદન ઘસી, ને ચર્ચવામાં હતી;
બૂઝ્યો ત્યાં કકળાટ કંકણતણો, શ્રોતી નમી ભૂપતી;
સંવાદે પણ ઈંદ્રથી દ્રઢ રહ્યો, એકત્વ સાચું કર્યું;
એવા એ મિથિલેશનું ચરિત આ, સંપૂર્ણ અત્રે થયું. ૧

વિશેષાર્થઃ—રાણીઓનો સમુદાય ચંદન ઘસીને વિલેપન કરવામાં રોકાયો હતો; તત્સમયમાં કંકણના ખળભળાટને સાંભળીને નમીરાજ બૂઝ્યો. ઈંદ્રની સાથે સંવાદમાં પણ અચળ રહ્યો; અને એકત્વને સિદ્ધ કર્યું. એવા એ મુક્તિસાધક મહા વૈરાગ્યિનું ચરિત્ર મોક્ષમાળા ગ્રંથે તૃતિય ચિત્રે પૂર્ણતા પામ્યું.



चतुर्थ चित्र.



अन्यत्वभावना.

शार्दुलविक्रीडित.

ના મારાં તન રૂપ કાંતિ યુવતી, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના,
ના મારાં ભૃત સ્નેહિયો સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના;
ના મારાં ધન ધામ યૌવન ધરા, એ મોહ અજ્ઞાત્વ ના,
રે! રે! જીવ વિચાર એમજ સદા, અન્યત્વદા ભાવના. ૧

વિશેષાર્થઃ—આ શરીર તે મારૂં નથી, આ રૂપ તે મારૂં નથી, આ કાંતિ તે મારી નથી, આ સ્ત્રિ તે મારી નથી, આ પુત્ર તે

મારા નથી, આ ભાઈઓ તે મારા નથી, આ દાસ તે મારા નથી, આ સ્નેહિયો તે મારા નથી, આ સંબંધીઓ તે મારાં નથી, આ ગોત્ર તે મારૂં નથી, આ જ્ઞાતિ તે મારી નથી, આ લક્ષ્મી તે મારી નથી, આ મહાલય તે મારાં નથી, આ યોવન તે મારૂં નથી; અને આ ભૂમિ તે મારી નથી. માત્ર એ મોહ અજ્ઞાનપણાનાં છે. સિદ્ધગતિ સાધવા માટે હે જીવ! અન્યત્વનો બોધ દેનારી એવી તે અન્યત્વભાવનાનો વિચાર કર વિચાર કર!

મિથ્યા મમત્વની ભ્રમના ટળવા માટે, અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિને માટે પ્રભાવથી મનન કરવા યોગ્ય રાજરાજેશ્વર ભરતનું ચરિત્ર અહી આગળ ટાંકીએ છીએ.

भरतेश्वर.

જેની અશ્વશાળામાં રમણિય, ચતુર, અને અનેક પ્રકારના તેજી અશ્વના સમૂહ શોભતા હતા; જેની ગજશાળામાં અનેક જાતિના મદોન્મત હસ્તિયો ઝુલી રહ્યા હતા; જેની સૈન્યામાં મહા બાહુાવળી સામંતો આવી રહ્યા હતા; જેના અંતઃપુરમાં નવયોવના સુકુમાળિકા અને મુગ્ધા સ્ત્રિયો સહસ્ત્ર ગમે વિરાજી રહી હતી; જેના ધનનિધિમાં ચંચળા એ ઉપમાથી વિદ્વાનોએ ઓળખેલી સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મી સ્થિરરૂપ થઈ હતી; જેની આજ્ઞાને દેવ દેવાંગનાઓ આધિન થઇને મુકુટપર ચડાવી રહ્યાં હતા; જેને પ્રાશન કરવાને માટે નાનાં પ્રકારનાં ષટ્રસ ભોજનો પળે પળે નિર્મિત્ત થતાં હતાં; જેનાં કોમળ કર્ણના વિલાસને માટે ઝીણાં અને

મધુર સ્વરી ગાયનો કરનારી વારાંગનાઓ તત્પર હતી; જેને નિરક્ષન કરવા માટે અનેક પ્રકારનાં નાટક ચેટક હતાં; જેની યશોકીર્ત્તિ વાયુરૂપે પ્રસરી જઈ આકાશ જેવી વ્યાપ્ત હતી; જેના શત્રુઓને સુખથી શયન કરવાનો વખત આવ્યો નહોતો; અથવા જેના વૈ· રીની વનિતાઓના નયનમાંથી સદૈવ આંસુ ટપકતાં હતાં; જેનાથી કોઈ શત્રુવટ દાખવવા તો સમર્થ નહોતું પણ સામા નિર્દો- ષતાથી આંગળી ચિંધવા એ પણ કોઈ સમર્થ નહોતું; જેની સમક્ષ અનેક મંત્રીઓના સમુદાય તેની કૃપાની નિમંત્રણા કરતા હતા; જેનું રૂપ, કાંતિ અને સૌંદર્ય એ મનોહારક હતા; જેને અંગે મહાન બળ, વિર્ય, શકિત અને ઉગ્ર પરાક્રમ ઉછળતું હતું; ક્રિડા કરવાને માટે જેને મહા સુગંધિમય બાગબગીચા અને વનોપવન હતા; જેને ત્યાં પ્રધાન કુળદિપક પુત્રના સમુદાય હતા; જેની સેવામાં લાખો ગમે અનુચરો સજ થઈ ઉભા રેહેતા હતા. જે પુરૂષ જ્યાં જ્યાં પ્રવેશ કરતો, ત્યાં ત્યાં ખમા ખમા, કંચન-ફુલ અને મૌકિત- કના થાળથી વધાવતો હતો; જેના કુમકુમવર્ણા પાદપંકજનો સ્પર્શ કરવાને ઇંદ્ર જેવા પણ તલસી રેહેતા હતા; જેની આયુધશાળામાં મહા યશોમાન દિવ્ય ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ હતી; જેને ત્યાં સામ્રા- જ્યનો અખંડ દીપક પ્રકાશ—માન હતો; જેને શીરે મહાન છ ખંડની પ્રભૂતાનો તેજસ્વિ અને ચળકાટમાન મુકુટ વિરાજીત હતો; કેહેવાનો હેતુ કે જેનાં સાહિત્યનો, જેનાં દળનો, જેનાંનગર—પુરપા- ટણનો, જેના વૈભવનો, અને જેના વિલાસનો સંસાર સંબંધે કોઈપણ પ્રકારે ન્યૂનભાવ નહોતો; એવો તે શ્રીમન્ રાજરાજેશ્વર ભરત મો-

તાનાં સુંદર આદર્શ-ભૂવનમાં વસ્ત્રાભૂષણથી વિભૂષિત થઈ મનોહર સિંહાસનપર બેઠો હતો. ચારે બાજુના દ્વાર ખૂલ્લાં હતાં; નાના પ્રકારના ધૂપનો ધુમ્ર સૂક્ષ્મ રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો; નાના પ્રકારના સુગંધિ પદાર્થો ધમધમી રહ્યાં હતાં; નાના પ્રકારનાં સુસ્વર યુક્ત વાજિત્રો યાંત્રિક કળાવડે સ્વર ખેંચી રહ્યાં હતાં; શીતળ, મંદ અને સુગંધી એમ ત્રિવિધ વાયુની લહરીઓ છૂટતી હતી; આભૂષણાદિક પદાર્થોનું નિરક્ષન કરતાં કરતાં એ શ્રીમન્ રાજરાજેશ્વર ભરત તે ભૂવનમાં અપૂર્વતાને પામ્યો. એના હાથની એક આંગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડી. ભરતનું ધ્યાન તે ભણી ખેંચાયું; અને આંગળી કેવળ અડવી જણાઈ. નવ આંગળીઓ વીંટી વડે કરીને જે મનોહરતા ધરાવતી હતી; તે મનોહરતા વિના આ આંગળીપરથી ભરતેશ્વરને અદ્ભૂત મૂળોત્તર વિચારની પ્રેરણા થઈ. શા કારણથી આ આંગળી આવી લાગવી જોઈએ! એ વિચાર કરતાં વિંટીનું નિકળી પડવું એ કારણ એમ તેને સમજાયું. તે વાતને વિશેષ પ્રમાણભૂત કરવા બીજી આંગળીની વિંટી તેણે ખેંચી લીધી. એ બીજી આંગળીમાંથી જેવી વિંટી નીકળી તેવી તે આંગળી અશોભ્ય દેખાઈ; વળી એ વાતને સિદ્ધ કરવાને તેણે ત્રીજી આંગળીમાંથી પણ વીંટી સેરવી લીધી, એથી વિશેષ પ્રમાણ થયુ; વળી ચોથી આંગળીમાંથી વીંટી કાઢી લીધી એટલે એગુ પણ એવોજ દેખાવ દીધો. એમ અનુક્રમે દશે આંગળીઓ અડવી કરી મૂકી. અડવી થઈ જવાથી સઘળીનો દેખાવ અશોભ્ય દેખાયો. અશોભ્ય દેખાવાથી રાજરાજેશ્વર અન્યત્વ ભાવનામાં ગદ્ગદીત

થઈ એમ બોલ્યો:—અહોહો ! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને ટીપીને કુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની. એ મુદ્રિકાવડે મારી આંગળી સુંદર દેખાઈ; એ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતાં એથી વિપરીત દેખાવ દીધો; વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણું ખેદરૂપ થયું. અશોભ્ય જણાવાનું કારણ માત્ર વીંટી નહીં એજ ઠર્યું કે ? જો વીંટી હત તો તો એવી અશોભા હું ન જોત. એ મુદ્રિકાવડે મારી આ આંગળી શોભા પામી; એ આંગળીવડે આ હાથ શોભેછે; અને એ હાથવડે આ શરીર શોભા પામે છે. ત્યારે એમાં હું શોભા કોની ગણું ? અતિ વિસ્મયતા ! મારી આ મનાતી મનોહર કાંતિને વિશેષ દિપ્ત કરનાર ત મણી માણુક્યાદિના અલંકારો અને રંગ બેરંગી વસ્ત્રો ઠર્યા; એ કાંતિ મારી ત્વચાની શોભા ઠરી; એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુંદરતા દેખાડે છે; અહોહો ! આ મહા વિપરીતતા છે ! જે શરીરને હું મારૂં માનુછું તે શરીર તે માત્ર ત્વચાવડે, તે ત્વચા કાંતિ વડે; અને તે કાંતિ વસ્ત્રાલંકારવડે શોભેછે; ત્યારે શું મારા શરીરની તો કંઈ શોભા નહીંજ કે ? રૂધિર, માંસ, અને હાડનોજ કેવળ એ માળો કે ? અને એ માળો તે હું કેવળ મારો માનુછું. કેવી ભૂલ ! કેવી ભ્રમના ! અને કવી વિચીત્રતા છે ! કેવળ હું પરપુદ્ગળની શોભાથી શોભુંછું. કોઈથી રમણિયતા ધરાવતું શરીર તે મારે મારૂં કેમ માનવું ? અને કદાપિ એમ માનીને હું એમાં મમત્વભાવ રાખું તોપણ તે કેવળ દુઃખપ્રદ અને વૃથા છે. આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે ! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને

ધારણ કરવા પરવરશે ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામાં કંઈ શંકા નથી. એ કાયા મારી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનુ છઉં કે માનું એ કેવળ મૂર્ખતા છે. જેનો એક કાળે વિયોગ થવાનો છે; અને જે કેવળ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે તેમાં મમત્વપણું શું રાખવું ? એ જયારે મારી થતી નથી ત્યારે મારે એનું થવું શું ઉચિત છે? નહીં નહીં. એ જયારે મારી નહીં ત્યારે હું એનો નહીં; એમ વિચારૂં, દ્રઢ કરૂં, અને પ્રવર્ત્તન કરૂં; એજ વિવેક બુદ્ધિનું તાત્પર્ય છે. આ આખી સૃષ્ટિ અનંત ચીજથી અને અનંત પદાર્થોથી ભરીછે; તે સઘળા પદાર્થ કરતાં જેના જેટલી કોઈપણ વસ્તુપર મારી પ્રિયતા નથી, તે વસ્તુ તે મારી ન થઈ તો પછી બીજી કયી વસ્તુ મારી હોય ? અહો ! હું બહુ ભૂલી ગયો. મિથ્યા મોહમાં લથડી પડ્યો. તે નવયોવનાઓ, તે માનેલા કુળદીપક પુત્રો, તે અઢળક લક્ષ્મી, તે છ ખંડનું મહાન રાજ, એ મારા નથી. એમાંનું લેશ માત્ર પણ મારૂં નથી. એમાં મારો કીંચિત્ ભાગ નથી. જે કાયાથી હું એ સઘળી વસ્તુનો ઉપભોગ લઉંછું; તે ભોક્તા વસ્તુ જયારે મારી ન થઈ ત્યારે બીજી મારી માની બેઠેલી વસ્તુ, સ્નેહી, કુટુંબી ઈત્યાદિક મારા શું થનાર હતા? નહીં, કંઈજ નહીં ? એ મમત્વભાવ મારે જોઈતો નથી ! એ પુત્ર, એ મિત્ર, એ કલત્ર, એ વૈભવ, અને એ લક્ષ્મીને મારે મારા માનવાંજ નથી ! હું એનો નહીં; ને એ મારા નહીં ! પૂન્યાદિક સાધીને ન જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સંસારમાં કયું ખેદમય છે ! મારા ઉગ્ર પૂન્યત્વનું પરિણામ આજ કે ? છેવટે એ સઘળાનો વિ-

યોગજ કે? પુન્યત્વનું એ ફળ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યાં તે તે મારા આત્માએ ભોગવવાંજ કે? તે પણ એકલા એજકે? એમાં કોઈ સહીયારી નહીંજ કે? નહીં નહીં. એ અન્યત્વભાવ—વાળા માટે થઇને હું મમત્વભાવ દર્શાવી આત્માનો અનહિતૈષી થઈ એને રૌદ્ર નર્કનો ભોક્તા કરૂં એ જેવું કયું અજ્ઞાન છે? એવી કઈ ભ્રમનાછે? એવો કયો અવિવેક છે? ચોપનશલાકા પુરૂષમાંનો હું એક ગણાયો; તાય આવાં કૃત ટાળી શકું નહીં, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભૂતાને ખાઈ બેસું, એ કેવળ અયુક્ત છે. એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો, એ રાજવૈભવનો, અને એ વાહનાદિક સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી! મમત્વ નથી! વૈરાગ્યનું રાજ રાજેશ્વર ભરતના અંતઃકરણમાં આવું ચિત્ર પડયું કે તિમિરપટ ટળી ગયું. શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થયું. અશેષ કર્મ બળીને ભસ્મિભૂત થયાં!!! મહાદિવ્ય અને સહસ્ત્ર—કિર્ણથી પણ અનુપમ કાંતિમાન કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તેજવેળા એણે પંચ મુષ્ટિ કેશ લોચન કર્યું. શાસન દેવીએ એને સંતસાજ આપ્યો; અને તે મહા વિરાગી સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શિ થઈ, ચતુર્ગતિ, ચોવિશ ડંડક તેમજ આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિથી વિરક્ત થયો. ચપળ સંસારનાં સકળ સુખવિલાસથી એણે નિવૃત્તિ કરી. પ્રિયાપ્રિય ગયું; અને તે નિરંતર સ્તવવા યોગ્ય પરમાત્મા થયો.

પ્રમાણ—શિક્ષા—એમ એ છ ખંડનો પ્રભૂ, દેવના દેવ જેવો, અટળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો ભોક્તા, મહાયુનો ધણી, અનેક રત્નની યુક્તતા ધરાવનાર, રાજરાજેશ્વર ભરત આ-દર્શભૂવનને વિષે અ-

ન્યત્વભાવના ઉપજવાથી શુદ્ધ વિરાગી થયે !

ખરેખર ભરતેશ્વરનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર સંસારની શોકાર્ત્તતા અને ઔદાસિન્યતાનો પુરેપુરો ભાવ, ઉપદેશ અને પ્રમાણુ દર્શિત કરેછે. કહો ? એને ત્યાં કયી ખામી હતી ? નહોતી એને ત્યાં નવયોવન સ્ત્રિઓની ખામી, કે નહોતી રાજરીદ્ધિની ખામી, નહોતી વિજયસિદ્ધિની ખામી, કે નહોતી નવનિધિની ખામી; નહોતી પુત્રસમુદાયની ખામી કે નહોતી કુટુંબ પરિવારની ખામી; નહોતી રૂપ કાંતિની ખામી કે નહોતી યશોકિર્તિની ખામી; આગળ કહેવાઈ ગયેલી તેની રીદ્ધિનું એમ પુનઃસ્મરણ કરાવી પ્રમાણુથી શિક્ષાપ્રસાદીનો લાભ આપીએ છિએ કે ભરતેશ્વરે વિવેકથી અન્યત્વના સ્વરૂપને જોયું, જાણ્યું, અને સર્પ—કંચુકવત્ સંસાર—પરિત્યાગ કરી તેનું મિથ્યા મમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું. મહા વૈરાગ્યની અચળતા, નિર્મમત્વતા, અને આત્મ-શક્તિનું પ્રફુલિત થવું, આ મહા યોગિશ્વરના ચરિત્રમાં રહ્યુંછે.

એક પિતાના સો પુત્રમાં નવ્વાણું આગળ આત્મસિદ્ધિને સાધતા હતા. સોમાં આ ભરતેશ્વરે સિદ્ધિ સાધી. પિતાએ પણ એજ સિદ્ધિ સાધી. ભરતેશ્વરી—રાજયાસન—ભોગિયો ઉપરા ઉપર આઠનાર એજ આ—દર્શભૂવનમાં તેજ સિદ્ધિને પામ્યા કહેવાય છે. એ સકળ સિદ્ધિસાધક—મંડળ અન્યત્વનેજ સિદ્ધ કરી એકત્વમાં પ્રવેશ કરાવે છે. અભિવંદન હો તે પરમાત્માઓને !

शार्दुलविक्रीडित.

દેખી આંગળિ આપ એક અડવી, વૈરાગ્ય વેગે ગયા;

છાંડી રાજસમાજને ભરતજી, કૈવલ્ય જ્ઞાની થયા;
ચોથું ચિત્ર પવિત્ર એજ ચરિતે, પામ્યું અહીં પૂર્ણતા;
જ્ઞાનીનાં મન તેહ રંજન કરો, વૈરાગ્ય ભાવે યથા. ૧

અર્થ:—પોતાની એક આંગળી અડવી દેખીને વૈરાગ્યના પ્રવાહમાં જેણે પ્રવેશ કર્યો, રાજસમાજને છાંડીને જેણે કૈવલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું; એવા તે ભરતેશ્વરનું ચરિત્ર ધારણ કરીને આ ચોથું ચિત્ર પૂર્ણતા પામ્યું. તે જેવો જોઇએ તેવો વૈરાગ્યભાવ દર્શાવીને જ્ઞાની પુરૂષનાં મનને રંજન કરનાર થાઓ !

पंचम चित्र.

अशुचि—भावना.

गीति वृत्त.

ખાણ મુત્રને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણિને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ. ૧

વિશેષાર્થ:—મળન મુત્રની ખાણરૂપ, રોગ અને વૃદ્ધતાને રેહેવાનાં ધામનાં જેવી કાયાને ગણી હે ચૈતન્ય ! તેનું. મિથ્યા માન ત્યાગ કરીને સનંતકુમારની પેઠે તેને સફળ કર !

એ ભગવન્ સનંતકુમારનું ચરિત્ર અહીં આગળ અશુચિ ભાવનાની પ્રમાણિકતા બતાવવા માટે આરંભાશેં.



સનંતકુમાર.

જે જે રીદ્ધિસિદ્ધિ અને વૈભવ ભરતેશ્વરનાં ચરિત્રમાં વર્ણવ્યાં; તે તે વૈભવાદિકથી કરીને યુક્ત સનંતકુમાર ચક્રવર્ત્તિ હતો. સનંતકુમારનો વર્ણ અને રૂપ અનુપમ હતાં. એકવેળા સુધર્મ—સભામાં તે રૂપની સ્તુતિ થઈ, કોઈ બે દેવોને તે વાત રૂચી નહીં; પછી તેઓ તે શંકા ટાળવાને વિપ્રરૂપે સનંતકુમારનાં અંતઃપુરમાં ગયા. સનંતકુમારનો દેહ તે વેળા ખેળ ભર્યો હતો, તેને અગ મર્દનાદિક પદાર્થોનું માત્ર વિલેપન હતું. એક નાનું પંચીયું પહેર્યું હતું, અને તે સ્નાનમંજન કરવા માટે બેઠો હતો. વિપ્રરૂપે આવેલા દેવતા તેનું મનોહર મુખ, કંચનવર્ણિ કાયા અને ચંદ્ર જેવી કાંતિ જોઈને બહુ આનંદ પામ્યા. જરા માથું ધુણાવ્યું, એટલે ચક્રવર્ત્તિએ પૂછયું તમે માથું કેમ ધુણાવ્યું? દેવોએ કહ્યું અમે તમારૂં રૂપ અને વર્ણ નિરક્ષન કરવા માટે બહુ અભિલાષી હતા. સ્થળે સ્થળે તમારા વર્ણ રૂપની સ્તુતિ સાંભળી હતી. આજે તે વાત અમને પ્રમાણભૂત થઈ એથી અમે આનંદ પામ્યા. માથું ધુણાવ્યું કે જેવું લોકોમાં વાયક છે તેવુંજ રૂપછે. એથી વિશેષ છે પણ ઓછું નથી. સનંતકુમાર સ્વરૂપ વર્ણની સ્તુતિથી પ્રભુત્વ લાવી બોલ્યો તમે આ વેળા મારૂં રૂપ જોયું તે ભલે. પરંતુ હું જ્યારે રાજસભામાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી કેવળ સજ થઈને જ્યારે સિંહાસનપર બેસુંછું, ત્યારે મારૂં રૂપ અને મારો વર્ણ જોવા યોગ્ય છે; અત્યારે તો હું ખેળભરી કાયાએ બેઠોછું, જો તે વેળા મેત

મારૂં રૂપવર્ણ જુઓ તો અદ્‌ભૂત ચમત્કારને પામો; અને ચકિત થઈ જાઓ. દેવોએ કહ્યું ત્યારે પછી અમે રાજસભામાં આવીશું; એમ કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. સનંતકુમારે ત્યાર પછી ઉત્તમ અને અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યા. અનેક ઉપચારથી જેમ પોતાની કાયા વિશેષ આશ્ચર્યતા ઉપજાવે તેમ કરીને તે રાજસભામાં આવી સિંહાસનપર બેઠો. આજુબાજુ સમર્થ મંત્રિયો, સુભટો, વિદ્વાનો અને અન્ય સભાસદો યોગ્ય આસને બેસી ગયા છે. રાજેશ્વર ચામરછત્રથી અને ખમાખમાથી વિશેષ શોભી રહ્યો છે—વધાઈ રહ્યોછે. ત્યાં પેલા દેવતાઓ પાછા વિપ્ર રૂપે આવ્યા. અદ્‌ભૂત રૂપવર્ણથી આનંદ પામવાને બદલે જાણે ખેદ પામ્યાછે એવા સ્વરૂપમાં તેઓએ માથું ધુણાવ્યું. ચક્રવર્ત્તિએ પૂછયું અહો બ્રાહ્મણો? ગઈવેળા કરતાં આ વેળા તમે જૂદા રૂપમાં માથું ધુણાવ્યું એનું શું કારણ છે? તે મને કહો. અવધ જ્ઞાનાનુસારે વિપ્રે કહ્યું કે હે મહારાજા! તે રૂપમાં અને આ રૂપમાં ભૂમી આકાશનો ફેર પડી ગયોછે. ચક્રવર્ત્તિએ તે સ્પષ્ટ સમજાવવા કહ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું અધિરાજ! પ્રથમ તમારી કોમળ કાયા અમૃતતુલ્ય હતી. આ વેળાએ ઝેરરૂપ છે. તેથી જ્યારે અમૃતતુલ્ય અંગ હતું ત્યારે આનંદ પામ્યા હતા. આ વેળા ઝેરતુલ્યછે ત્યારે ખેદ પામ્યા. અમે કહીએ છીએ તે વાતની સિદ્ધતા કરવી હોય તો તમે હમણા તાંબુલ થુંકો; તત્કાળ તેપર મક્ષિકા બેસશે અને પરધામ પ્રાપ્ત થશે. સનંતકુમારે એ પરિક્ષા કરી તો સત્ય ઠરી. પૂર્વિત કર્મનાં પાપનો જે ભાગ તેમાં આ કાયાના મદ સંબંધીનું

મેળવણ થવાથી એ ચક્રવર્ત્તિની કાયા ઝેરમય થઈ ગઈ. વિનાશી અને અશુચીમય કાયાનો આવો પ્રપંચ જોઈને સનંતકુમારને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કેવળ આ સંસાર તજવા યોગ્યછે. આવીને આવી અશુચી સ્ત્રિ, પુત્ર મિત્રાદિનાં શરીરમાં રહીછે. એ સઘળું મોહમાન કરવા યોગ્ય નથી. એમ બોલીને તે છ ખંડની પ્રભૂતા ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો. સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતો હતો ત્યારે મહારોગ ઉત્પન્ન થયો. તેનાં સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઈ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો. સાધુને કહ્યું હું બહુ કુશળ રાજવૈદછું, તમારી કાયા રોગનો ભોગ થયેલીછે. જો ઈચ્છા હોય તો તત્કાળ હું તે રોગને ટાળો આપું. સાધુ બોલ્યા, હે વૈદ ! કર્મ રૂપી રોગ મહોન્મત્ત છે; એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો ભલે મારો આ રોગ ટાળો. એ સમર્થતા નહોય તો એ રોગ છો રહ્યો. દેવતાએ કહ્યું એ રોગ ટાળવાની સમર્થતા હું ધરાવતો નથી. પછી સાધુએ પોતાની લબ્ધિનાં પરિપૂર્ણ પ્રબળવડે થુંકવાળી અંગુલી કરી તે રોગને ખરડી કે તત્કાળ તે રોગ વિનાશ પામ્યો; અને કાયા પાછી હતી તેવી બની ગઈ. પછી તે વેળા દેવે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું;ધન્યવાદ ગાઈ વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પ્રમાણ—શિક્ષાઃ—રક્તપીત જેવા સદૈવ લોહી પરૂથી ગદ્‌ગદ્તા મહા રોગની ઉત્પત્તિ જે કાયામાં છે; પળમાં વણસી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે. જેનાં પ્રત્યેક રોમે પોણા બબ્બે રોગનો નિવાસ છે; તેવાં સાડાત્રણ કરોડ રોમથી તે ભરેલી હોવાથી સવા પાંચ કરોડ રોગનો તે ભંડાર છે (એમ વિવેકથી સિદ્ધછે.) અજ્ઞા-

દિની ન્યૂનાધિકતાથી તે પ્રત્યેક રોગ જે કાયામાં દેખાવ દેછે. મળ મુત્ર નર્ક, હાડ, માંસ, પરૂ અને શ્લેષ્મથી જેનું બંધારણ ટકયુંછે. ત્વચાથી માત્ર જેની મનોહરતા છે. તે કાયાનો મોહ ખરે! વિભ્રમજ છે! સનંતકુમારે જેનું લેશ માત્ર માન કર્યું તે પણ તેથી સંખાયું નહીં તે કાયામાં અહો પામર! તું શું મોહેછે! એ કિંચિત્ સ્તુતિપાત્ર નથી.

આમ છતાં પણ આગળ ઉપર મનુષ્ય દેહને સર્વ દેહોત્તમ કહેવો પડશે. એનાથી સિદ્ધ ગતિની સિદ્ધિછે એમ કહેવાનુંછે. ત્યાં આગળ નિશંક થવા માટે અહીં નામ માત્ર વ્યાખ્યાન આપ્યુંછે.

આત્માનાં શુભ કર્મનો જ્યારે ઉદય આવ્યો ત્યારે તે મનુષ્ય દેહ પામ્યો. મનુષ્ય એટલે બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે ઓષ્ટ, એક નાકવાળા દેહનો અધીશ્વર એમ નથી. પણ એનો મર્મ જૂદોજછે, જો એમ અવિવેક દાખવીએ તો પછી વાનરને મનુષ્ય ગણવામાં દોષ શો? એ બિચારાએ તો એક પૂંછડું પણ વધારે પ્રાપ્ત કર્યુંછે, પણ નહીં. મનુષ્યત્વનો મર્મ આમ છે. વિવેકબુદ્ધિ જેના મનમાં ઉદય પામી છે તેજ મનુષ્ય, બાકી બધાંય એ શિવાયનાં તે દ્વિપાદ રૂપે પશુજ છે. મેધાવિ પુરૂષો નિરંતર એ માનવત્વનો આમજ મર્મ પ્રકાશેછે. વિવેક બુદ્ધિના ઉદય વડે મુક્તિના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાયછે. અને એ માર્ગમાં પ્રવેશ એજ માનવ દેહની ઉત્તમતા છે. તોપણ સ્મૃતિમાન થવું યથોચિત છે કે તે દેહ કેવળ અશુચિમય તે અશુચિમયજછે. એના સ્વભાવમાં અન્યત્વ નથી.

મોક્ષમાળા ગ્રંથે અશુચિ—ભાવનાના ઉપદેશ માટે પ્રથમ દર્શનનાં પાંચમાં ચિત્રમાં સનંતકુમારનું દ્રષ્ટાંત અને પ્રમાણ શિક્ષા પૂર્ણતા પામી.

अंतर्दर्शन.

निवृत्ति—बोध.

नाराच छंद.

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા !
અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં—વિચિત્રતા ! !
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે ! નિહાળ તું;
નિવૃત્તિ શિઘ્રમેવ ધારિ તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું. ૧

વિશેષાર્થઃ—જેમાં એકંત અને અનંત સુખના તરંગ ઉછળે છે તેવાં શીલ જ્ઞાનને માત્ર નામનાં દુઃખથી કંટાળી જઇને મિત્ર રૂપે ન માનતાં તેમાં અભાવ કરેછે; અને કેવળ અનંત દુઃખમય એવા જે સંસારનાં નામ માત્ર સુખ તેમાં તારો પરિપૂર્ણ પ્રેમછે એ કેવી વિચિત્રતા છે ! અહો ચેતન ! હવે તું તારા ન્યાયરૂપી નેત્રને ઉઘાડીને નિહાળ-રે ! નિહાળ ! ! ! નિહાળીને શીઘ્રમેવ નિવૃત્તિ એટલે મહા વૈરાગ્યને ધારણ કર, અને મિથ્યા કામભોગની પ્રવૃત્તિને બાળીદે !

એવી પવિત્ર મહા નિવૃત્તિને દ્રઢિભૂત કરવા ઉચ્ચવિરાગી

યુવરાજ મૃગાપુત્રનું મનન કરવા યોગ્ય ચરિત્ર અહીં આગળ પ્રત્યક્ષછે. કેવાં દુઃખને સુખ માન્યુંછે ? અને કેવાં સુખને દુઃખ માન્યું છે ? તે તાદ્રશ્ય તે યુવરાજનાં મુખ—વચન સિદ્ધ કરશે.

मृगापुत्र.

નાના પ્રકારનાં મનોહર વૃક્ષથી ભરેલા ઉદ્યાનો વડે સુગ્રીવ એ નામે એક સુશોભીત નગર છે. તે નગરનાં રાજ્યાસનપર બળભદ્ર એ નામે એક રાજા થયો; તેની પ્રિયંવદા પટરાણીનું નામ મૃગા હતું. એ પતિપત્નિથી બલશ્રી નામે એક કુમારે જન્મ લીધો હતો; મૃગાપુત્ર એવું એનું પ્રખ્યાત નામ હતું. જનક જનેતાને તે અતિ વલ્લભ હતો. એ યુવરાજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યો હતો; એથી કરીને દમેશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણવા યોગ્ય હતો. તે મૃગાપુત્ર શિખરબંધ આનંદકારી પ્રાસાદને વિષે પોતાની પ્રાણપ્રિયા સહિત દોગુંદક દેવતાની પેરે વિલાસ કરતો હતો. નિરંતર પ્રમોદસહિત મનથી વર્ત્તતો હતો, ચંદ્રકાંતાદિક મણી તેમજ વિવિધ રત્નથી પ્રાસાદનો પટશાળ જડીત હતો. એક દિવસને સમયે તે કુમાર પોતાના ગોખને વિષે રહ્યો હતો. ત્યાં નગરનું નિરક્ષન પરિપૂર્ણ થતું હતું. જ્યાં ચાર રાજમાર્ગ એકત્વને પામતા હતા, એવા ચોકમાં ત્રણ રાજમાર્ગ એકઠા મળ્યાછે ત્યાં તેની દૃષ્ટિ દોડી. મહા તપ, મહા નિયમ, મહા સંયમ, મહા શીલ, અને મહા ગુણના ધામરૂપ એક શાંત તપસ્વિ સાધુને ત્યાં તેણે જોયા. જેમ જેમ વેળા થતી જાયછે; તેમ તેમ તે

મુનીને મૃગાપુત્ર નિરખી નિરખીને જુએછે. એ નિરક્ષન ઉપરથી તે એમ બોલ્યો હું જાણુંછું કે આવું રૂપ મેં ક્યાંક દીઠુંછે. અને એમ બોલતાં બોલતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યો. મોહપટ ટળ્યું; ને ઉપસમતા પામ્યો. જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન પ્રકાશિત થયું. પૂર્વિત જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર મહા રીદ્ધિનો ભોક્તા પૂર્વનાં ચારિત્રનાં સ્મરણને પણ પામ્યો. શીઘ્રમેવ તે વિષયને વિષે અનુરાચતો થયો. સંયમને વિષે રાચતો થયો. માતા પિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યો કે પૂર્વભવને વિષે મેં પાંચ મહા વૃતને સાંભળ્યાં હતાં. નર્કને વિષે જે અનંત દુઃખછે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં. તિર્યંચને વિષે જે અનંત દુઃખછે તે પણ મેં સાંભળ્યાં હતાં, એ અનંત દુઃખથી ખેદ પામીને હું તેનાથી નિવૃત્તવાનો અભિલાષી થયોછું. સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરૂજનો! મને તે પાંચ મહાવૃત્ત ધારણ કરવાની અનુજ્ઞા દ્યો. કુમારના નિવૃત્તિથી ભરેલાં વચનો સાંભળીને માતા પિતાએ ભોગ ભોગવવાનું આમંત્રણ કર્યું. આમંત્રણ વચનથી ખેદ પામીને મૃગાપુત્ર એમ કેહેછે કે અહો માત! અને અહો તાત! જે ભોગનું તમે મને આમંત્રણ કરોછો તે ભોગ મેં ભોગવ્યા. તે ભોગ વિષફળ—કિંપાક વૃક્ષના ફળની ઉપમાથી યુક્તછે. ભોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપેછે. સદૈવ દુઃખોત્પતિનાં કારણ છે. આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવળ અશુચિમય છે. અશુચિથી ઉત્પન્ન થયુંછે. જીવનો એ અશાશ્વત વાસછે, અનંત દુઃખનો હેતુછે. રોગ, જરા, અને ક્લેશાદિકનું એ શરીર ભાજન છે. એ શરીરને

વિષે હું કેમ રતિ કરૂં ? બાળપણે એ શરીર છાંડવું છે કે વૃદ્ધપણે. એવો જેનો નિયમ નથી. એ શરીર પાણીનાં ફીણના બુદ્બુદા જેવુંછે. એવાં શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય? મનુષ્યત્વમાં એ શરીર પામીને કોઢ, જ્વર, વગેરે વ્યાધિને તેમજ જરા મરણને વિષે ગ્રહાવું રહ્યુંછે. તેમાં હું કેમ પ્રેમ બાંધું? જન્મનું દુઃખ, જરાનું દુઃખ, રોગનું દુઃખ, મરણનું દુઃખ, કેવળ દુઃખના હેતુ સંસારને વિષે છે. ભૂમિ–ક્ષેત્ર, આવાસ, કંચન, કુટુંબ, પુત્ર, પ્રમદા, બંધવ, એ સકળને છાંડીને માત્ર ક્લેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવુંછે. જેમ કિંપાક વૃક્ષના ફળનું પરિણામ સુખદાયક નથી; એમ ભોગનું પરિણામ પણ સુખદાયક નથી. જેમ કોઈ પુરૂષ મહા પ્રવાસને વિષે અન્નજળ અંગીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા તૃષાએ કરીને દુઃખી થાય તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરભવને વિષે જતાં તે પુરૂષ દુઃખી થાય; જન્મ જરાદિકની પીડા પામે. મહા પ્રવાસમાં પરવરતાં જે પુરૂષ અન્ન જળાદિક લે તે પુરૂષ ક્ષુધા તૃષાથી રહિત થઈ સુખને પામે, એમ ધર્મનો આચરનાર પુરૂષ પરભવ પ્રત્યે પરવરતાં સુખને પામે; અલ્પ કર્મ રહીત હોય, અશાતા વેદનિ રહિત હોય. હે ગુરૂજનો! જેમ કોઈ ગૃહસ્થનું ઘર પ્રજ્વલિત થાયછે ત્યારે તે ઘરનો ·ધણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઈ જઈ જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને છાંડી, રહેવા દેછે તેમ લોક બળતો દેખીને જીર્ણ વસ્ત્રરૂપ જરા મરણને છાંડીને અમૂલ્ય આત્માને તે બળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો ·એટલે હું) તારીશ. મૃગાપુત્રનાં વચન સાંભળીને શોકાર્ત્ત થયેલાં એનાં ·માતાપિતા

બોલ્યાં હે પુત્ર! આ તું શું કેહે છે? ચારિત્ર પાળતાં બહુ દુર્લભ છે. ક્ષમાદિક ગુણને યતિએ ધરવા પડેછે. રાખવા પડેછે. યત્નાથી સાચવવા પડેછે. સયંતિએ મિત્રમાં અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડેછે. સંયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પરાત્મા ઉપર સમ બુદ્ધિ રાખવી પડેછે. અથવા સર્વ જગત્ ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડેછે એવું એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ વૃત્ત યાવત્ જીવતાં સુધી પાળતાં દુર્લભ તે પાળવું પડેછે. સંયતિને સદૈવ કાળ અપ્રમાદપણાથી મૃષા વચનનું વર્જવું, હિતકારી વચનનું ભાખવું, એવું પાળતાં દુઃકર બીજું વૃત અવધારણ કરવું પડેછે. સંયતિને દાંત શોધનાને અર્થે એક સળીનું પણ અદત્તથી વર્જવું, નિર્વદ્ય અને દોષરહીત ભિક્ષાનું આચરવું એવું પાળતા દુઃકર ત્રીજું વૃત્ત અવધારણ કરવું પડેછે. કામભોગના સ્વાદને જાણવા અને અબ્રહ્મચર્યનું ધારણ કરવું તે ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યરૂપ ચોથું વૃત્ત સંયતિને અવધારણ કરવું તેમજ પાળવું બહુ દુર્લભછે. ધન, ધાન્ય, દાસના સમુદાય, પરિગૃહ મમત્વનું વર્જન સઘળા પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ કેવળ એ નિર્મમત્વથી પાંચમું મહાવૃત્ત સંયતિને ધારણ કરવું અતિ અતિ વિકટ છે. રાત્રિભોજનનું વર્જન. ઘૃતાદિક પદાર્થનું વાસી રાખવાનું ત્યાગવું તે અતિ દુઃકર છે. હે પુત્ર! તું ચારિત્ર ચારિત્ર શું કેરેછે! ચારિત્ર જેવી દુઃખપ્રદ વસ્તુ બીજી કયિ છે? ક્ષુધાના પરિસહ સહન કરવા; તૃષાના પરિસહ સહન કરવા; ટાઢના પરિસહ સહન કરવા; ઉષ્ણ તાપના પરિસહ સહન કરવા; ડાંસ મચ્છરના પરિસહ સહન કરવા, આક્રોષ પરિસહ સહન ક-

રવા; ઉપાશ્રયના પરિસહ સહન કરવા, તૃષ્ણાદિક સ્પર્શના પરિસહ સહન કરવા, મેલના પરિસહ સહન કરવા. નિશ્ચય માન કે હે પુત્ર! એતું ચારિત્ર કેમ પાળી શકાય? વધના પરિસહ, બંધના પરિસહ કેવા વિકટ છે? ભિક્ષાચરી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવી કેવી દુર્લભ છે? યાચના કરવા છતાં ન પમાય એ અલાભ પરિસહ કેવો દુર્લભ છે? કાયર પુરૂષના હૃદયને ભેદી નાખનારૂં કેશલોચન કેવું વિકટ છે? તું વિચાર કર? કર્મવૈરી પ્રતિ રૌદ્ર એવું બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત કેવું દુર્લભ છે? ખરે! અધીરવંત આત્માને એ સઘળાં અતિ અતિ વિકટ છે. પ્રિય પુત્ર! તું સુખ ભોગવવાને યોગ્ય છે. અતિ રમણિય રીતે નિર્મળ સ્નાન કરવાને તારૂં સુકુમાળ શરીર યોગ્ય છે. પ્રિય પુત્ર! નિશ્ચય તું ચારિત્ર પાળવાને સમર્થ નથી. યાવત્ જીવતાં સુધી એમાં વિસામો નથી. સંયતિના ગુણનો મહા સમુદાય લોઢાની પેઠે બહુ ભારેછે. સંયમનો ભાર વહન કરવો અતિ અતિ વિકટ છે. આકાશ ગંગાને સામે પુરે જવું જેમ દોહીલું છે; તેમ યોવન વયને વિષે સંયમ મહા દુઃકર છે. પ્રતિશ્રોત જવું જેમ દુર્લભ છે; તેમ યાવનને વિષે સંયમ મહા દુર્લભ છે. ભુજાએ કરીને જેમ સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છે; તેમ સંયમ-ગુણ-સમુદ્ર તરવો યોવનમાં મહા દુર્લભ છે. વેળુનો કવળ જેમ નિઃરસ છે; તેમ સંયમ પણ નિઃરસ છે. ખડ્ગ ધારા પર ચાલવું જેમ વિકટ છે; તેમ તપ આચરવો મહા વિકટ છે. જેમ સર્પ એકાંત દૃષ્ટિથી ચાલેછે; તેમ ચારિત્રમાં ઈર્યા સુમતિ માટે એકાંતિક ચાલવું મહા દુર્લભ છે. હે પ્રિય પુત્ર! જેમ લોઢાના જવ ચાવવા દુર્લભછે; તેમ સંયમ

આચરતાં દુર્લભ છે. જેમ અગ્નિની શીખા પીવી દુર્લભ છે; તેમ યૌવનને વિષે યતિપણું અંગિકાર કરવું મહા દુર્લભ છે. કેવળ મંદ સંવયણના ધણી કાયર પુરૂષે યતિપણું પામવું તેમ પાળવું દુર્લભ છે. જેમ ત્રાજવે કરી મેરૂ પર્વત તોળવો દુર્લભ છે; તેમ નિશ્ચળપણાથી, નિશંકતાથી દશવિધિ યતિ ધર્મ પાળવો દુઃકરછે. ભુજાએ કરી સ્વયંભુ રમણ સમુદ્ર જેમ તરવો દુઃકર છે; તેમ જે નથી ઉપસમવંત તેને ઉપસમરૂપી સમુદ્ર તરવો દોહીલો છે. હે પુત્ર! શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્ષ એ પાંચ પ્રકારે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગવીને—ભુકત ભોગી થઈને વૃદ્ધપણામાં તું ધર્મ આચરજે. માતાપિતાનો ભોગ સંબંધી ઉપદેશ સાંભળીને તે મૃગાપુત્ર માતા પિતા પ્રત્યે એમ બોલ્યો કે—

મૃગાપુત્રઃ—વિષયની વૃત્તિ નહોય તેને સંયમ પાળવો કંઈએ દુઃકર નથી. આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે—ભોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવીછે જન્મ જરા મરણ એ ભયનાં ધામને ચતુર્ગતિરૂપ સંસારાટવિમાં ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખે મેં ભોગવ્યાં છે. હે ગુરૂજનો! મનુષ્ય લોકમાં જે અગ્નિ અતિશય ઉષ્ણ મનાઈ છે. તે અગ્નિથી અનંત ગણી ઉષ્ણ તાપવેદના નર્કને વિષે આ આત્માએ ભોગવી છે. મનુષ્ય લોકમાં જે ટાઢ અતિ શીતળ મનાઈ છે; એ ટાઢથી અનંત ગણી ટાઢ નર્કને વિષે અશાતાએ આ આત્માએ ભોગવી છે. લોહમય ભાજન તેને વિષે ઉંચા પગ બાંધી નીચું મસ્તક

કરીને દેવતાએ વિક્રિય કરેલી ધુંવાકુંવા બળતી અગ્નિમાં આક્રંદ કરતાં, આ આત્માએ અત્યુગ્ર દુઃખ ભોગવ્યાં છે. મહા દવની અગ્નિ જેવી મરૂ દેશામાં જેવી વેળુંછે તે વેળુ જેવી વજ્રમય વેળુ—કદંબ નામે નદીની વેળુછે તે સરીખી ઉષ્ણ વેળુને વિષે પૂર્વે મારા આ આત્માને (!) અનંતવાર બાળ્યોછે. આક્રંદ કરતાં પચવાના ભાજનને વિષે પચવાને અર્થે મને અનંતીવાર નાખ્યો છે. નર્કમાં મહા રૌદ્ર પરમાધામીઓએ મને મારા કડવા વિપાકને માટે અનંતીવાર ઉંચા વૃક્ષની શાખાએ બાંધ્યો હતો. બંધવ રહીત એવા મને લાંબે કરવતે કરીને છેધ્યો હતો, અતિ તિક્ષણ કંટકે કરીને વ્યાપ્ત ઉંચા સામલો વક્ષને વિષે બાંધીને મહા ખેદ પમાડ્યો હતો પાસે કરીને બાંધી આધો પાછો ખાંચવે કરી મને અતિ દુઃખી કર્યો હતો. મહા અસહ્ય કોલ્હને વિ઼ે શેલડીની પેરે આક્રંદ કરતો હું અતિ રૌદ્રતાથી પીડાયો હતો. એ ભોગવવું પડયું તે માત્ર મારાં અશુભ કર્મના અનંતીવાર ઉદયથીજ હતું. શ્વાનને રૂપે સામ નામા પરમાધામીએ કીધો. શબલ નામા પરમધામીએ તે શ્વાન રૂપે મને ભોંપર પરિ પાડ્યો; જીર્ણ વસ્ત્રની પેર ફાડ્યો; વૃક્ષની પેરેછેધ્યો; એ વેળા હું અતિ અતિ તરફડતો હતો.

વિક્રાળ ખડ્ગે કરી, ભાલાએ કરી, તથા બીજાં શસ્ત્રવડે કરી મને તે પ્રચંડીઓએ વિખંડ કીધો હતો. નર્કમાં પાપકર્મે જન્મ લઇને વિષમ જાતિના ખંડનું દુઃખ ભોગવ્યામાં મણા રહી નથી. પરતંત્ર કરી અનંત પ્રજ્વલિત રથમાં રોઝની પેઠે પરાણે મને જોતર્યો હતો. મહિષની પેઠે દેવતાની વિક્રિય કરેલી અગ્નિમાં હું

બળ્યો હતો. ભડથું થઈ અશાતાથી અત્યુગ્ર વેદના ભોગવતો હતો. ઢંક—ગિધ નામના વિકાળ પક્ષિયોની સાણુસા સરીખી ચાંચથી ચુંથાઈ અનંત વળવળાટથી કાયર થઈ હું વિલાપ કરતો હતો. તૃષાને લીધે જળપાનનું ચિંતવન કરી વેગમાં દોડતાં વેતરણીનું છરપલાની ધાર જેવું અનંત દુઃખદ પાણી પામ્યો હતો.જેનાં પાંદડાં તિવ્ર ખડ્ગની ધાર જેવાં છે, મહા તાપથી જે તપી રહ્યું છે, તે અસીપત્ર વન હું પામ્યો હતો; ત્યાં આગળ પૂર્વકાળે મને અનંત વાર છેદ્યો હતો. મુદ્ગરથી કરી— તિવ્ર શસ્ત્રથી કરી—ત્રિશુળથી કરી-મુશળથી કરી—તેમજ ગદાથી કરીને મારાં ગાત્ર ભાંગ્યાં હતાં. શરણરૂપ સુખ વિના હું અશરણરૂપ અનંત દુઃખ પામ્યો હતો.વસ્ત્રની પેઠે મને છરપલાની તિક્ષણ ધારે કરી-પાળીએ કરી—અને કાતરણીએ કરીને કાપ્યો હતો. મારા ખંડોખંડ કટકા કર્યા હતા. મને ત્રિચ્છો છેદ્યો હતો. ચરરર કરતી મારી ત્વચા ઉતારી હતી. એમ હું અનંત દુઃખ પામ્યો હતો. પરવશતાથી મૃગની પેઠે અનંતવાર પાસમાં હું સપડાયો હતો. પરમાધામીએ મ. મગર—મચ્છરૂપે જાળ નાખી અ.ંત વેળા દુઃખ આપ્યું હતું. સિંચાણારૂપે પંખીની પેઠે જાળમાં બાંધી અનંતવાર મને હણ્યો હતો. ફરશી ઈત્યાદિક શસ્ત્રથી કરીને મને અનંતીવાર વૃક્ષની પેઠે કુટીને મારા સૂક્ષ્મ છેદ કર્યા હતા. મુદ્ગરાદિકના પ્રહાર વતિ લોહકાર જેમ લોહને ટીપે તેમ મને પૂર્વકાળે પરમાધામીઓએ અનંતીવાર ટીપ્યો હતો. તાંબુ, લોઢું અને શીસું અગ્નિથી ગાળી તેનો કળકળતો રસ મને અનંતવાર પાયો હતો. અતિ રૌદ્રતાથી તે પરમાધામીઓ મને એમ કહેતા

હતા કે પૂર્વભવમાં તને માંસ પ્રિય હતું તે લે આ માંસ ! એમ મારા શરીરના ખંડોખંડ કટકા મેં અનંતીવાર ગળ્યા હતા. મદ્યની વલ્લભતા માટે પણ એથી કંઈ ઓછું દુ:ખ પડયું નહોતું. એમ મેં મહા ભયથી–મહા ત્રાસથી–અને મહા દુ:ખથી કંપાયમાન કાયાએ કરી અનંત વેદના ભોગવી હતી. જે સહન કરતાં અતિ તિવ્ર–રૌદ્ર અને ઉત્કૃષ્ટકાળ સ્થિતિની વેદના–સાંભળતાં પણ અતિ ભયંકર અનંતવાર તે નર્કમાં મેં ભોગવી હતી. જેવી વેદના મનુષ્ય લોકમાં છે તેવી દેખાતી પણ તેથી અનંત ગણી અધિક અશાતા વેદની નર્કને વિષે રહી હતી. સર્વ ભવને વિષે અશાતા–વેદની મેં ભોગવી છે. મેષાનુમેષ માત્ર પણ જ્યાં શાતા નથીં. એ પ્રમાણે મૃગાપુત્રે વૈરાગ્યભાવથી સંસાર પરિભ્રમણ દુ:ખ કહ્યાં. એના ઉત્તરમાં તેનાં જનક જનિતા એમ બોલ્યાં કે હે પુત્ર ! જો તારી ઈચ્છા દિક્ષા લેવાની છે તો દિક્ષા ગહણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે ?–દુ:ખનિવૃત્તિ કોણ કરશે ? એ વિના બહુ દોહ્યલું છે. મૃગાપુત્રે કહ્યું, એ ખરૂં પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પંખી એકલું હોયછે તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તનુ વૈદું કોણ કરેછે ? જેમ વનમાં મૃગ વિહાર કરેછે તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સપ્તદશ ભેદે શુદ્ધ સંયમનો અનુરાગી થઈશ. દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ. તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાયછે ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરેછે ? એમ પુન: કહી તે બોલ્યો કે કોણ તે મૃગને ઔષધ દેછે? કોણ તે મૃગને આનંદ, શાંતિ અને સુખ પુછેછે ? કોણ તે મૃગને

અહાર જળ આણી આપેછે. જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવ મુક્ત થયા પછી વનગહને જ્યાં સરોવર હોયછે ત્યાં જાયછે. તૃણાદિક પાણીનું સેવન કરીને પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ. સારાંશ એ રૂપ મૃગચર્યા હું આચરીશ. એમ હું મૃગની પેઠે સંયમવંત હોઇશ. અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અપ્રતિબંધ રહે. મૃગની પેઠે વિચરીને મૃગચર્યા સેવીને સાવદ્ય ટાળીને યતિ વિચરે. જેમ મૃગ તૃણ જળાદિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સંયમ ભારનિર્વાહ કરે. દુઃઅહાર માટે ગૃહસ્થને હીલે નહીં, નિંદા કરે નહીં, એવો સંયમ હું આચરીશ. "एवं पुत्ता जहा सुहं" હે પુત્ર ! જેમ તને સુખ થાય તેમ કર ! એમ માતા પિતાએ અનુજ્ઞા આપી. અનુજ્ઞા મળ્યા પછી મમત્વ ભાવ છેદીને જેમ મહાનાગ કંચુક્ ત્યાગી ચાલ્યો જાયછે તેમ તે મૃગાપુત્ર સંસાર ત્યાગી સંયમધર્મમાં સાવધાન થયો. કંચન, કામિની, મિત્ર, પુત્ર, જ્ઞાતિ અને સગાંસંબંધીનો પરિત્યાગી થયો. વસ્ત્રને ધુણી જેમ રજ ખંખેરી નાખીએ તેમ તે સઘળા પ્રપંચ ત્યાગીને દિક્ષા લેવાને માટે નીકળી પડયો. પવિત્ર પાંચ મહાવૃત્તયુક્ત થયો. પંચ સુમતિથી સુશોભિત થયો. ત્રિગુપ્તાનુગુપ્તિ થયો. બાહ્યાભ્યંતરે દ્વાદશ તપથી સંયુક્ત થયો. મમત્વરહિત થયો, નિરહંકારીથયો, સ્ત્રિયાદિકના સંગ રહિત થયો. સર્વાત્મભૂતમાં એનો સમાન ભાવ થયો. અહારજળ પ્રાપ્ત થાઓ કે ન થાઓ, સુખ ઉપજો કે દુઃખ જીવિતવ્ય હો કે મરણ હો, કોઈ સ્તુતિ કરો કે કોઇ નિંદા કરો,

કોઈ માન દ્યો કે કોઈ અવમાન દ્યો તે સઘળાંપર તે સમ્ભાવિ થયો. રીદ્ધિ, રસ અને સુખ એ ત્રિગારવનાં અહંપદથી તે વિરક્ત થયો. મનદંડ, વચનદંડ અને તનદંડ નિવર્ત્તાવ્યા. ચાર કષાયથી વિમુક્ત થયો. એકાદશ માયા નિદાનરૂપ શલ્ય તથા મિથ્યાત્વ ત્રિશલ્યથી તે વિરાગી થયો.સપ્ત મહા ભયથી તે અભય થયો. હાસ્ય અને શોકથી નિવર્ત્યો. નિદાનરહિત થયો. રાગદ્વેષરૂપી બંધનથી છૂટી ગયો. વાંછારહિત થયો, સર્વ પ્રકારના વિલાસથી રહિત થયો. કરવાલથી કોઈ કાપે અને કોઈ ચંદન વિલેપન કરે તેપર સંભાવિ થયો. પાપ આવવાનાં સઘળાં દ્વાર તેણે રૂંધ્યાં. શુદ્ધ અંતઃકરણ સહિત ધર્મધ્યાનાદિક વ્યાપારે તે પ્રસસ્ત થયો. જિનેંદ્ર સાસનતત્વ પરાયણ થયો. જ્ઞાને કરી, આત્મચારિત્રે કરી, સમ્યકે કરી, તપે કરી, પ્રત્યેક મહાવૃત્તની પાંચ ભાવના એમ પાંચ મહાવૃત્તની પંચીશભાવનાએ કરી અને નિર્મળતાએ કરી તે અનુપમ વિભુષિત થયો. સમ્યક્ પ્રકારથી ઘણા વર્ષ સુધી આત્મચારિત્ર પરિસેવીને એક માસ અનસન કરીને તે મહા જ્ઞાની યુવરાજ મૃગાપુત્ર પ્રધાન મોક્ષગતિએ પરવર્યા.

પ્રમાણ શિક્ષાઃ—તત્વજ્ઞાનીઓએ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરેલી દ્વાદશ ભાવનામાંની સંસારભાવનાને દ્રઢ કરવા મૃગાપુત્રનું ચરિત્ર અહીં વર્ણવ્યું. સંસારાટવિમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંત દુઃખછે એ વિવેક સિદ્ધ છે; અને એમાં પણ મેષાનુમેષ જેમાં સુખ નથી એવી નર્કાધોગતિનાં અનંત દુઃખ યુવજ્ઞાની યોગીંદ્ર મૃગાપુત્રે જનકજનિતા પ્રતિ વર્ણવ્યાંછે તે કેવળ સંસાર મુકત થવાનો વિરાગી

ઉપદેશ પ્રદર્શિત કરેછે. આત્મચારિત્ર અવધારણ કરતાં તપ પરિસહાદિકનાં બહિર્દુઃખને દુઃખ માન્યું છે; અને મહાધોગતિનાં પરિભ્રમણ રૂપ અનંત દુઃખને બહિર્ભાવ મોહિનીથી સુખ માન્યું છે. એ જો કેવી ભ્રમવિચિત્રતા છે! આત્મચરિત્રનું દુઃખ, તે દુઃખ નહી પણ પરમ સુખછે અને પરિણામે અનંત સુખ તરંગ પ્રાપ્તિનું કારણછે; તેમજ ભોગવિલાસાદિકનું સુખ તે ક્ષણિક અને બાહિદ્રશ્ય સુખ તે કેવળ દુઃખજ છે. પરિણામે અનંત દુઃખનું કારણ છે એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહા જ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહીં દર્શાવ્યો છે. એ મહાપ્રભાવિક, મહા યશોમાન મૃગાપુત્રની પેઠે તપાદિક અને આત્મચરિત્રાદિક શુદ્ધાચરણ કરે તે ઉત્તમ સાધુ ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ અને ત્રિલોકમાં પ્રધાન એવી પરમ સિદ્ધિદાયક સિદ્ધ ગતિને પામે. સંસાર મમત્વને દુઃખ વૃદ્ધિરૂપ માની તત્વજ્ઞાનીઓ તે મૃગાપુત્રની પેઠે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ દિવ્ય ચિંતામણિ ને પરમ સુખ અને પરમાનંદને કારણે આરાધે છે.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રનું સર્વોત્તમ ચરિત્ર (સંસાર ભાવનારૂપે) સંસાર પરિભ્રમણનિ વૃત્તિનો, અને તેની સાથે અનેક પ્રકારની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરે છે; એ ઉપરથી નિવૃત્તિબોધ અંતર્દર્શનનું નામ રાખી આત્મચરિત્રની ઉત્તમતા વર્ણવતાં આ મૃગાપુત્ર ચરિત્ર અહીં આગળ પૂર્ણતા પામેછે. સંસાર—પરિભ્રમણ—નિવૃત્તિ અને સાવદ્ય ઉપગરણ, નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરેછે.

મૃગાપુત્ર ચરિત્ર સમાપ્ત.

षष्टम चित्र.

आश्रव, सम्वर, निर्जरा अने लोक-स्वरूप-भावना.

આશ્રવ ભાવના—દ્વાદશ—અવિરતિ, ષોડ્શ કષાય, પંચ-મિથ્યાત્વ, પંચદશયોગ એ સઘળાં આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાલ છે.

મહા વિદેહમાં વિશાળ પુંડરગણિ નગરીના રાજ્યસિંહાસનપર પુંડરિક અને કુંડરિક બે ભાઇઓ સ્થિર હતા. એક વેળા મહા તત્વ વિજ્ઞાની મુનિરાજ વિહાર કરતાં ત્યાં આવ્યા. મુનિનાં વૈરાગ્ય વચનામૃતથી કુંડરિક દિક્ષાનુરક્ત થયો; અને ઘેર આવ્યા પછી પુંડરિકને રાજ સોંપી ચારિત્ર અંગીકૃત કર્યું. સરસનિરસ અહાર કરતાં થોડા કાળે તે રોગગ્રસ્ત થયો; તેથી તે ચારિત્ર, પરિણામે ભંગ થયો. પુંડરગણિ મહા નગરીની અશોકવાડીમાં આવીને એણે ઉઘો મુખપટ્ટી વૃક્ષે વલગાડી મૂકી. નિરંતર તે પરિચિંતવન કરવા મંડયો કે પુંડરિક મને રાજ આપશે કે નહીં. આપે? વન રક્ષકે કુંડરિકને ઓળખ્યો. તેણે જઇને પુંડરિકને વિદિત કર્યું કે આકુળ વ્યાકુળ થતો તમારો ભાઈ અશોકબાગમાં રહ્યોછે. પુંડરિકે આવી કુડરિકના મનોભાવ જોયા; અને તેને ચારિત્રથી ડોલતો જોઈ કેટલોક ઉપદેશ આપી પછી રાજ સોંપી દઈને ઘેર આવ્યા. કુંડરિકની આજ્ઞાને સામંત કે મંત્રિ કોઈ અવલંબન ન કરતાં, તેણે સહસ્ત્ર વર્ષ પ્રવ્રજ્યા પાળી પતિત થયો તે માટે ધિક્કારતા હતા. કુંડરિકે

રાજમાં આવ્યા પછી અતિ આહાર કર્યો. રાત્રિએ એથી કરીને તે બહુ પીડાયો અને વમન થયું, અભાવથી પાસે કોઈ આવ્યું નહીં એથી તેના મનમાં પ્રચંડભાવ આવ્યો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે આ દરદથી મને જો શાંતિ થાય તો પછી પ્રભાતે એ સઘળાને હું જોઈ લઈશ. એવાં મહા દુર્ધ્યાનથી મરીને સાતમી નર્કે તે અપયઠાંણ પાથડે તેત્રિસ સાગરોપમને આયુષ્યે અનંત દુઃખમાં જઈને ઉપજ્યો. કેવાં વિપરીત આશ્રવદ્વાર!!!

સમ્વર ભાવના:—ઉપર કહ્યાં તે આશ્રવદ્વાર; અને પાપપ્રનાલને સર્વ પ્રકારે રોકવાં તે સમ્વર ભાવ—(આવતા કર્મ-સમૂહને અટકાવવા.)

(पुंडरिकनो अनुसम्वन्ध) કુંડરિકનાં મુખપટ્ટી ઇત્યાદિક સાજને ગૃહણ કરીને પુંડરિકે નિશ્ચય કર્યું કે મારે મહર્ષિ ગુરૂ કને જવું; અને ત્યાર પછીજ અન્નજળ ગૃહણ કરવું. અણવાણે ચરણે પરવરતાં પગમાં કંકર, કંટક ખુંચવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી. તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા ભાવે રહ્યો. એથી એ મહાનુભાવ પુંડરિક ચવિને સમર્થ સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને તેત્રીશ સાગરોપમનાં અત્યુગ્ર આયુષ્યે દેવરૂપે ઉપજ્યો. આશ્રવથી શી કુંડરિકની દુઃખ દશા? અને સમ્વરથી શી પુંડરિકની સુખદશા?

द्वितिय दृष्टांत.

શ્રી વજ્રસ્વામી કેવળ કંચનકામિનીના દ્રવ્યભાવ પરિત્યાગી હતા. એક શ્રીમંતની રૂકિમણી નામની મનોહારિણી પુત્રી વજ્ર-

સ્વામીના ઉત્તમ ઉપદેશને શ્રવણ કરીને મોહિત થઈ. ઘેર આવી માતપિતાને કહ્યું કે જો હું આ દેહે પતિ કરૂં તો માત્ર વજ્રસ્વામીનેજ કરૂં, અન્યની સાથે સંલગ્ન થવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે. રૂક્મિણીને તેનાં માતપિતાએ ઘણુંએ કહ્યું ઘેલી ! વિચાર તો ખરી કે મુનિરાજ તે વળી પરણે? એણે તો આશ્રવદ્વારની સત્ય પ્રતિજ્ઞા ગૃહણ કરીછે. તોપણ રૂક્મિણીએ કહ્યું ન માન્યું. નિરૂપાયે ધનાવા શેઠે કેટલુંક દ્રવ્ય અને સુરૂપા રૂક્મિણીને સાથે લીધી; અને જયાં વજ્રસ્વામી વિરાજતા હતા ત્યાં આવીને કહ્યું કે આ લક્ષ્મી છે તેનો તમે યથારૂચી ઉપયોગ કરો; અને વૈભવવિલાસમાં વાપરો; અને આ મારી મહાસુકોમળા રૂક્મિણી નામની પુત્રીથી પાણીગૃહણ કરો; એમ કહીને તે પોતાને ઘેર આવ્યો. યૌવનસાગરમાં તરતી અને રૂપના અંબારરૂપ રૂક્મિણીએ વજ્રસ્વામીને અનેક પ્રકારે ભોગ સંબંધી ઉપદેશ કર્યા; ભોગનાં સુખ અને પ્રકાર વર્ણવી દેખાડ્યા, મનમોહક હાવભાવ તથા અનેક પ્રકારનાં અન્ય ચળાવવાના ઉપાય કર્યા; પરંતુ તે કેવળ વૃથા ગયા, મહા સુંદરી રૂક્મિણી પોતાના મોહકટાક્ષમાં નિષ્ફળ થઈ, ઉગ્રચરિત્ર વિજયમાન વજ્રસ્વામી મેરૂની પેઠે અચળ અને અડોલ રહ્યા; રૂક્મિણીનાં મન, વચન અને તનના સર્વ ઉપદેશ અને હાવભાવથી તે લેશ માત્ર પીગળ્યા નહીં. આવી મહાવિશાળ દ્રઢતાથી રૂક્મિણીએ બોધ પામી નિશ્ચય કર્યો કે આ સમર્થ જીતેંદ્રિય મહાત્મા કોઈ કાળે ચળિત થનાર નથી. લોહપથ્થર પીગળાવવા સુલ્લભ છે, પણ આ મહાપવિત્ર સાધુ વજ્રસ્વામીને પીગળાવવા

સંબંધીની આશા નિરર્થક છતાં અધોગતિનાં કારણરૂપ છે. એમ સુવિચારી તે રૂક્મિણીએ પિતાએ આપેલી લક્ષ્મીને શુભ ક્ષેત્રે વાપરીને ચારિત્રને ગૃહણ કર્યું, મન, વચન અને કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો. એને તત્વજ્ઞાનીઓ સમ્વર ભાવના કેહેછે.

નિર્જરા ભાવના:—દ્વાદશ પ્રકારનાં તપ વડે કરી કર્મઓઘને બાળીને ભસ્મિભૂત કરી નાખીએ, તેનું નામ નિર્જરા ભાવના કેહેવાય છે. તપના બાર પ્રકારમાં છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર તપ છે. અનશન, ઉણોદરી, વ્રતિસંક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયક્લેશ અને પ્રતિશાલીનતા એ છ બાહ્ય તપ છે. પ્રાયશ્ચિત, નિયમ, વૈયાવચ્ચ, શાસ્ત્રપઠન, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ અભ્યંતર તપ છે. નિર્જરા બે પ્રકારે છે એક અકામ નિર્જરા અને દ્વિતિય સકામનિર્જરા. નિર્જરા ભાવનાપર એક વિપ્રપુત્રનું દૃષ્ટાંત કહીશું.

કોઈ બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને સપ્તવ્યસન ભક્ત જાણીને પોતાને ઘેરથી ગચ્છંતિ પાઠ ભણાવ્યો. ત્યાંથી નીકળી પડયો અને જઇને તેણે તસ્કર મંડળીથી સ્નેહ સંબંધ જોડયો. તે મંડળીના અગ્રેસરે તેને સ્વકામનો પરાક્રમી જાણીને પુત્ર કરીને સ્થાપ્યો. એ વિપ્રપુત્ર દુષ્ટદમન કરવામાં દ્રઢ પ્રહારી જણાયો. એ ઉપરથી એનું ઉપનામ દ્રઢપ્રહારી કરીને સ્થાપ્યું. તે દ્રઢપ્રહારી તસ્કરમાં અગ્રેસર થયો. નગરગ્રામ ભાંગવામાં બળવત્તર છાતીવાળો ઠર્યો. તેણે ઘણા પ્રાણીઓના પ્રાણ લીધા. એક વેળા પોતાના સંગતિ સમુદાયને લઇને તેણે એક મહા નગર લૂંટયું. દ્રઢપ્રહારી એક વિપ્રને ઘેર બેઠો હતો.

ત વિપ્રને ત્યાં ઘણા પ્રેમભાવથી ક્ષીરભોજન કર્યું હતું. તે ક્ષીરભોજનનાં ભાજનને તે વિપ્રનાં મનોર્થિ બાળકડાં વિંટાઇ વળ્યાં હતાં. દ્રઢપ્રહારી તે ભાજનને અડકવા મંડ્યો એટલે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું એ મૂર્ખના મહારાજા ! અભડાવકાં ? અમારે પછી કામ નહીં આવે એટલું પણ તું સમજતો નથી. દ્રઢપ્રહારીને આ વચનથી પ્રચન્ડ વ્યાપ્યો અને તેણે તે દીન સ્ત્રીને કાળધર્મ પમાડી. નહાતો નહાતો બ્રાહ્મણ સહાવ્યતાએ ધાયો તેને પણ તેણે પરભવ પ્રાપ્ત કર્યો. એટલામાં ઘરમાંથી ગાય દોડતી આવી, અને તેણે શીંગડે કરી દ્રઢપ્રહારીને મારવા માંડ્યો તે મહા દુષ્ટે તેને પણ કાળને સ્વાધિન કરી. એ ગાયના પેટમાંથી એક વાછરડું નીકળી પડ્યું; તેને તરફડતું દેખી દ્રઢપ્રહારીના મનમાં બહુ બહુ પશ્ચાતાપ થયો. મને ધિઃકાર છે કે મેં મહાઅઘોર હિંસાઓ કરી. મારો એ મહાપાપથી ક્યારે છૂટકો થશે ! ખરે ! આત્મસાર્થક સાધવામાંજ શ્રેયછે ! એવી ઉત્તમ ભાવનાએ તેણે પંચમુષ્ટિકેશ લુંચન કર્યું. નગરની ભાગોળે આવી ઉગ્ર કાર્યોત્સર્ગે રહ્યો. આખા નગરને પૂર્વ સંતાપરૂપ થયો હતો; એથી લોકોએ એને બહુ વિધે સંતાપવા માંડ્યો. જતાં આવતાં ધૂળઢેફાં અને પથ્થરે ઇંટાલે અને તરવારની મુષ્ટિકાવડે તેને અતિ સંતાપ પ્રાપ્ત થયો. ત્યાં આગળ લોકસમુદાયે દોઢ મહીના સુધી તેને પરાભવ્યો; પછી થાક્યા; અને મૂકી દીધો. દ્રઢ પ્રહારી ત્યાંથી કાયોત્સર્ગ પાળી બીજી ભાગોળે એવાજ ઉગ્ર કાર્યોત્સર્ગથી રહ્યા. તે દિશાના લોકોએ પણ એમજ પરાભવ્યો; દોઢ મહીને છંછેડો મૂકી દીધો ત્યાંથી

કાયોત્સર્ગ પાળી દ્રઢપ્રહારી ત્રીજી પોળે રહ્યા તેઓએ પણ મહાપરાભવ આપ્યો ત્યાંથી દોઢ મહીને મૂકી દીધાથી ચોથી પોળે દોઢમાસ સુધી રહ્યા. ત્યાં અનેક પ્રકારના પરિસહને સહન કરીને તે ક્ષમાધર રહ્યો. છઠે માસે અનંત કર્મસમુદાયને બાળી, વિશોધી વિશોધીને તે કર્મ રહિત થયા. સર્વ પ્રકારના મમત્વનો તેણે ત્યાગ કર્યો. અનુપમ કૈવલ્ય જ્ઞાન પામીને તે મુક્તિનાં અનંત સુખાનંદ યુક્ત થયો. એ નિર્જરા ભાવના દ્રઢ થઈ. હવે

લોકસ્વરૂપ ભાવના:—એ ભાવનાનું સ્વરૂપ અહીં આગળ સંક્ષેપમાં કહેવાનું છે. જેમ પુરૂષ બે હાથ દઈ પગ પહોળા કરી ઉભો રહે તેમ લોકનાળ કિંવા લોક-સ્વરૂપ જાણું. ત્રિચ્છા થાલને આકારે તે લોક સ્વરૂપ છે. કિંવા માદલને ઉભા મૂકયા સમાન છે. નીચે ભૂવનપતિ, વ્યંતર અને સાત નર્ક છે; ત્રીચ્છે અઢી દ્વીપ આવી રહ્યાછે. ઉંચે બાર દેવલોક, નવગ્રૈવેક પંચ અનુત્તર વિમાન અને તેપર અનંત સુખમય પવિત્ર સિદ્ધ ગતિની પડોશી સિદ્ધ શિલાછે. તે લોકાલોક પ્રકાશક સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શિ અને નિરૂપમ કૈવલ્ય જ્ઞાનીઓએ ભાખ્યુંછે, સંક્ષેપે લોકસ્વરૂપભાવના કહેવાઈ.

પાપ પ્રનાલને રોકવા માટે આશ્રવભાવના, અને સમ્વર ભાવના, તપ મહાફળ માટે નિર્જરાભાવના અને લોકસ્વરૂપનું કિંચિત્ તત્ત્વ જાણવા માટે લોકસ્વરૂપ ભાવના આ દર્શને ષષ્ટમ ચિત્ર પૂર્ણતા પામી.

ષષ્ટમ ચિત્ર સમાપ્ત.



ભેટ.

મોક્ષમાળાના થયેલા ગ્રાહકોમાં-થી જેઓએ નોંધાવીને આગળથી તે ગ્રંથનું મૂલ્ય મોકલ્યું છે. તેઓને મોક્ષમાળા પ્રસિદ્ધ કરતાં થયેલા વિલંબની ક્ષમામાં આ પુસ્તક ભેટ આપ્યું છે. મોક્ષમાળા તૈયાર છે. મૂલ્ય સવા રૂપિયો.

[તત્વોપદેશક.]
વવાણીઆ બંદર.